

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzat](#)át.

A Körtánc Füzetek kiadását Budapest Főváros Önkormányzata és a Magyar Televízió Rt. tette lehetővé. Készítésében segítettek a magyarországi kisebb helyi önkormányzatok és a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége.
Sorozatszerkesztő: Fellegi Tamás.

KÖRTÁNC FÜZETEK

Vujicsics Sztoján

MAGYARORSZÁGI SZERBEK

Budapest

1998

TARTALOM

A szerkesztő előszava	3
Magyarországi szerbek	3
Szentendre – a szerbek városa és egyházi központja	5
A magyarországi szerbek művészeti emlékei	10
A Szerb Matica irodalmi és tudós társaság pesti évtizedei	19
A magyarországi szerb sajtó	23
Nyomdák és könyvkiadás	30
Két irodalom vonzásában: Vitkovics Mihály szerb és magyar író	32
A pesti collegium „Tökölánium”	35
Színház és színjátszás	39
Jeles napok	42

A szerbeknél használatos latin betűs írásmód szokásos magyar átírása

č = cs

ć = ty

(családi nevek végződésénél gyakran cs, régiesen olykor ts)

đ, dj = gy

dž = dzs

nj = ny

s = sz

š = s

ž = zs

MD 68 088

1999

A SZERKESZTŐ ELŐSZAVA

Nándorfehérvár. Minden délben a Hunyadiakra, a győzőkre, a helytállásra emlékeztet a déli harangszó. De hányan vannak, vagyunk, akik a török hadak elleni győzelem helyét Belgráddal azonosítják. Mi is csak azért tesszük, hogy emlékeztessünk: nem újszülött vállalkozása a történelemnek, hogy valamilyen módon összekapcsolja népeinket. Mert itt van például a Vajdaság! Ennek a füzetnek nem feladata a problémák keresése, sokkal inkább ismereteink gazdagítása, a köztünk, a velünk együtt élő szerb honfitársaink története, néprajza, mesevilága. Célunk, hogy félretéve mindenfajta előítéletet, keressük meg egymásban a hiteleset, a szövetséget, a barátság tartós forrásait. Minden ember, nép, népcsoport, akiket megkülönböztet származása, neveltetése, vallása magában hordozza a közös emberit. A Kárpát-medencében élők egyik csoportját, a 92 ezer négyzetkilométeren lakókat úgy hívjuk: magyarok. A hazát, a nemzetet. És hazánk tagjai mind azok, akik nyelvünket beszélnek, országunkat gazdagítják, e föld született vagy választott gyermekei. Például a szerbek. E dolgozatban róluk, magunkról beszélünk.

MAGYARORSZÁGI SZERBEK

A Magyar Országgyűlés 1993. július 7-én hatalmas többséggel elfogadta a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Jogairól szóló 1993. évi LXXVII. számú törvényt a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, amely a tizenhárom hazai nemzeti és etnikai kisebbség sorában szerepelteti a magyarországi szerbeket is. A Magyar Országgyűlés e törvény elfogadásával kinyilvánította a magyarországi szerbek nemzeti önazonosságához való jogát is - az egyetemes emberi jogok részeként -, és sajátos egyéni és közösségi jogait mint alapvető szabadságjogokat tiszteletben tartja, s mindezeknek a Magyar Köztársaságban érvényt szerez.

Az egyén szabadságának tisztelete alapján e jogok összessége nem alapul a nemzeti kisebbség számarányán. A törvényben foglaltak szerint a Magyar Köztársaság területén élő, magyar állampolgárságú szerbek nyelve, tárgyi és szellemi kultúrája, történelmi hagyományai, valamint kisebbségi létével összefüggő más sajátosságai egyéni és közösségi önazonosságának része.

A törvény megszavazásánál az Országgyűlés a történelmi együttélés tényéből indult ki, s biztosította mindazon jogokat, amelyek a hazai szerb kisebbséghez tartozó személyeket, mint magyar állampolgárokat, megilletik, és közösségüknek nemcsak emberi jogait biztosítja, de azokat a politikai jogokat is melyek segítségével nemzeti önazonosságuk megőrzését elősegíthetik.

A magyarországi szerbek legtörténelmibb nemzeti kisebbségeink egyike. Szórványközösségekben és szórványként élnek, az ország fővárosában, Budapesten, annak környékén, valamint Báranycsán, a Bácskában (Baja térségében), Csongrád megyében - Szegeden és környékén, valamint Békés megyében, Battonyán, ahol helyi közösségük országosan a legszámtöbb. Egyetlen olyan település van az országnak, melynek lakossága szerb többségű, ez Lórén község, Csepel szigetén.

Az ország 10 millió feletti népességéhez viszonyítva a magyarországi szerb kisebbség számaránya rendkívül alacsony, hiszen az 1990. évi népszámlálás adatai szerint - akár anyanyelv, akár nemzetiség szerint - mindössze mintegy 3000 lakos vallotta magát az országban szerb anyanyelvűnek illetőleg szerb nemzetiségűnek. A becstől, s a megbízhatóbb belső adatok szerint, melyek alakulásánál nem játszottak közre öröklött és történelmi félelmek és más indítékú megfontolások - a hazai szerbek lélekszáma mintegy 8-9 ezer lehet. Az 1929. évi görögkeleti szerb egyházi összeírás szerint még több, mint 9000 lakos vallotta magát szerb ortodox hitűnek az országban, annak ellenére, hogy az első világháborút követő nemzetiségi félelmek még érezhetően befolyásolták a nemzetiségi hovatartozás vállalását. Ekkor már végbement a Trianoni békeszerződés után Magyarországról a létrejött Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia) területére mintegy 30 000 magyarországi szerb áttelepítése az állampolgárság önkéntes megválasztásának lehetősége alapján. A mai magyarországi szerb kisebbség lélekszáma ekkor csökkent drasztikusan, mind a Jugoszlávia felé eső határmenti településeken, mind az északabbra fekvő községekben és városokban is (Budapest környéke, Szentendre).

A történelmi Magyarország területén, s tágabban a Kárpát-medencében a népvándorlás kora óta éltek együtt különböző népek. Az 1100 éve a térségbe érkező magyar törzsek szláv és kelta népességet találtak itt. Az államalapító Szent István király a kereszténység s a nyugat-európai hűbéri társadalom normáinak megalapozásához német lovagokat, olasz és francia szerzeteseket hívott az országba, de bizánci, keleti rítusú kolostorok és papság van jelen már a honfoglalás idején, görög és szláv szertartási nyelvvel.

Magyarországon a tatárjárást követően tűnnek fel az első szerb betelepülő lakosok, bár a magyar-szerb történelmi érintkezések és dinasztikus, uralkodói kapcsolatok ennél is korábbi keletűek.

Így a szerbek Pest-Budán Zsigmond király (1368-1437) és Corvin Mátyás (1458-1490) uralkodásának ideje óta 1440-ben kezdtek nagyobb számban megtelepedni Csepel szigetén, Ráckeven. A török terjeszkedés, a középkori szerb birodalom hanyatlása és felbomlása - különösen az 1389-i tragikus koszovói (rigómezei) vereség után - meggyorsította a szerbek magyarországi meghonosodását nemcsak a déli végeken, de a Duna mentében egészen Esztergomig, Komáromig és Győrig. Lázarevics István (Stefan Lazarević) szerb-despota elhunyt (1427) után Belgrád is Zsigmond király uralma alá került. 1456-ban Hunyadi János világraszóló győzelmet vívott ki a Belgrádot ostromló török sereg fölött, melynek emlékére délidőben ma is megkondulnak a harangok. Egészen 1521-ig Belgrád mint végvár félelmetes védőbástyának bizonyul a félholddal szemben. Mátyás király zsoldos „fekete seregének”, a dunai hajóhad naszádjainak katonái és tisztjei („csajkások”, „sajkások”) nagy számban szerb nemzetiségűek. De a török szolgálatában lévő martalócok, janicsárok soraiban is sok a szerb eredetű fegyveres. A szerb despoták (**Brankovicsok**, **Jaksicsok**) magyarországi birtokain is számottevő a szerb szabados jobbágy, végvári katona.

Budán a Tabán lankáin, a Dunáig telepednek meg, a Vár és a Gellért hegy között elterülő „alsó városban”, melyet még századunk első évtizedeiben is Rácvárosnak neveztek, s Vízvárosig terjedt az egykori hajóhídig. Pesten a középkori városfalakon belül, a szerb templom közelében alakult ki városrészünk, a Kecskeméti és Belgrádi kapu vonalában. (Ennek emlékét a templomuk melletti Szerb utca elnevezése őrzi.) De külön szerb városrésze, „Rácvárosa” volt Győrnek, Székesfehérvárnak, Esztergomnak, Komáromnak is.

szentendre – a szerbek városa és egyházi központja

Mi szentendrei, híresek az egész világon!

(XVIII. századi szerb népének)

"Tudjátok-e, merre van Szentendre?!"

Jó száz éve is már annak, hogy e büszke, szónokias kérdéssel vezette be egyik legnépszerűbb regényét a város író-szüllőte, **Jakov Ignjatovics** (1822-1889). S így folytatta: "Ez a kis város a Dunán jobb partján fekszik, Buda, Visegrád és Esztergom között. Gyönyörű táj! A városka előtt a 'Kis-

Duna', vagyis a Duna egy mellékága. Szemünk előtt termékeny fávakkal teleszórt sziget. Azon túl a 'nagy Duna'. A városka mögött s baloldalán csupa szőlőskert, meg gyönyörű hegyek, melyek a Visegrádi erdőkkel szembesülnek. Aztán meg az a szép völgy Szentendre, Pomáz és Buda között, mint valami óriási amfiteátrum, a szomszédságban pedig az ősi, fehér Budavára. Aztán Budával szemben Pest. Gyönyörű táj, gazdagság, jó bor, pompás víz. Akarsz ennél többet?"

Budapest közvetlen szomszédságában a Pilis hegység keleti lankáin, valóban mint valami természet alkotta amfiteátrum karéjában, amelyet a Duna zár le, terül el Szentendre. A megkapó szépségű, festői Dunakanyar kapuja: a történelmi műemlék-városok, Visegrád és Esztergom felé Szentendrén át vezet az út. A hegyoldalra épült város történelmi magjának zárt tömbje a Szentendrei-Duna meredek partrészén várszerű hatást kelt - szabálytalan tereinek, szeszélyesen kanyargó utcáinak, szűk sikátorainak, zengugos kaptatóinak és lépcsőzeteinek szövevénye viszont mediterrán jelleget ad neki, s dalmát, görög vagy olasz tengeremléki kisvárosok hangulatát kelti, idézi.

E kettősséget a Duna partján fekvő város tájéka is hordozza: északnyugaton hatszáz méterig is emelkedő hegyvidék teszi hangsúlyossá a tájat, amely lankásan, teraszosan ereszkedik a part felé. Szemben hosszan egészen Visegrádig nyúlik el a Szentendrei-sziget. A nyugati oldalon a Kőhegy vulkanikus eredetű, változatos alakzatú sziklaoszlopai magasodnak.

A várost a Bükkös-patak szeli ketté, északabbra pedig a Pap-sziget alatt torkollik a Dunába a Sztara voda ("Öreg vize") patak.

Szentendre és környéke ősidők óta lakott terület. Régészeti leletek sokasága tanúsítja, hogy az újabb kori kőkorszaktól a rómaiak koráig eltelt közel négy évezred során jelentős települések voltak erre felé. Bár az őstelepülés történetének folyamatossága sokszor a régmúlt homályába vész, bizonyos, hogy Pannonia végváraként érte meg első fénykorát.

A népvándorlás századainak mozgalmasságát nyughatatlan népeinek váltakozását és rétegződését a Dunakanyar táján is a IX. század végén a honfoglaló magyarok megtelepedése szakította félbe.

Bár mint település már 1009-ben azonosítható, nevével először II. Géza király 1146-ban kelt latin nyelvű oklevelében találkozunk ("*Actum est... in curia episcopali S. Andree secus Danubium*" - kiállított Szent András püspöki udvarházában a Duna mellett). Valószínű, hogy a város nevét középkori plébániatemplomának védőszentjéről, Szent András apostolról kapta. Egy feltevés szerint a város névadója I. András király Jaroszláv kijevi fejedelem veje volt, aki orosz földön keresztelkedett meg, s Visegrád közelében ortodox (keleti) rítusú bazilita kolostort alapított András apos-

tol, az orosz pravoszláv egyház legenda szerinti megalapítójának emlékére. A mai Szentendre városnév a XIV. század óta ismeretes, de a Szent-András elnevezés még a XVIII. század kezdetén is előfordul. A szerbes "Sentandreja" (vagy "Sentandrija") változat a magyar városnév nyomán alakult ki 1690 után.

A középkori Szentendréről viszonylag keveset tudunk. Egyedüli jelentős fennmaradt középkori épülete, amely bizonyosan a középkori település központjában magasodott, eredetileg román kori katolikus temploma, melyet 1294-ben az esztergomi Johannita-lovagok leromboltak, s később hozzáépített, XIV-XV. századi gótikus részletei ma szembeötlőbbek. Bizonyos, hogy a XII-XIII. században Szentendre már számottevő település.

A királyi székhelyek - Esztergom, Visegrád, majd Buda - közelsége mindig is kihatott Szentendre fejlődésére, de osztoznia is kellett sorsukban. A középkori Szentendre felvirágzását is a török terjeszkedés szakította félbe: 1541-ben, amikor Buda török kézre jutott, Szentendre is másfél-százados török uralom alá került, s a budai pasa birtoka lett. A Buda visszafoglalását (1686) megelőző harcok során szinte teljesen elpusztult a középkori mezőváros. Lotharingiai Károly győzelmesen közelgő császári serege elől az utolsó budai pasa mindent feldúlva és felperzselve vonult délnek.

Újkori fényét és újabb felvirágzását a XVIII. században érte meg Szentendre. Savoyai Jenő sikertelen szerbiai hadjárata s Belgrád feladása után, 1690 őszén Csarnojevics Arszen (Arsenije Crnojević) ipeki (Peć-i) pátriárkájuk vezetésével nagy számban telepednek le a régi város romjain szerb felkelők, akik Szerbia különböző vidékeiről a török megtorlás elől, családjaikkal együtt menekültek magyar földre. Egykorú feljegyzés szerint a XVII. század végén közel ezer szerb család, 8000 lélek talált magának hajlékot Szentendrén. A régi Izbég neve (melyet 1766-ban csatoltak a városhoz) ma is a szentendrei szerbek megtelepedésének idejét idézi (izbeg=menedék), Csarnojevics Arszen szerb pátriárka emlékét pedig a Sztara voda ("Öreg vize") forrás és patak elnevezése tartotta fenn a város toponimiájában.

A szerb betelepülőket magyar, német, szlovák lakosság egészítette ki, s görögök, balkáni makedo-románok (cincárok), katolikus "dalmátok" (horvátok) is megtelepednek a városban. E egyes nemzetiségű, sok nyelvet beszélő, több vallást követő, különböző szokások szerint élő és két naptárhoz is igazodó lakosság már önmagában is színessé tette a XVIII. század elején gyors fejlődésnek induló, romjaiból újjáéledő település pezsgő életét. Néhány évtized leforgása alatt Szentendre ekkor viszonylag nagy, emelkedő lélekszámú településsé bontakozik ki.

vekvő főváros közelsége - amellyel 1887 óta vasút köti össze - lakosságának fokozatos ártétegződését is magával hozta.

A századforduló idején mintegy ötezer lakost számláló Szentendre lakosainak száma napjainkra meghaladja a húszezret, bár pontos számot aligha lehet mondani, hiszen a nyári hónapokban még sok ezren költöznek szentendrei nyaralóikba.

E megnagyobbodott városban a régi szerb családok aránya hanyatlott, az első világháború után több százan áttelepültek Jugoszláviába, a szentendrei szerbek kicsiny közössége immár jelentősen megritkult.

A címükben a XV. század óta budai szerb ortodox püspökök székhelye már több mint három évszázada Szentendre. A **Budai Szerb Ortodox Püspökség** székhelye Szentendrén van, egyházmegyei adminisztrációjával és intézményeivel együtt. Európai viszonylatban is jelentős a magyarországi **Szerb Ortodox Egyházművészeti Gyűjtemény** állandó kiállítása, amely a XV-XIX. századi pravoszláv egyházi műkincseket és ikonokat mutatja be.

De itt őrzik a magyarországi szerbek gazdag levéltári anyagát is a XVII. század végétől. A szerb ortodox püspökség könyvtára számottevő állománya meghaladja a 20 ezer kötetet. A könyvtár számos régi szerb kéziratot és nyomtatványt is őriz.

Ma Szentendrének **Szerb Kisebbségi Önkormányzata** is van. Itt működik a Szerb Kulturális Egyesület, valamint az újból megalakított "Javor" szerb dalárda is. S Szentendréhez kötődik az 1974-ben megalapított, világszerte ismert Vujicsics Együttes is, amely a hazai szerb és délszláv forrás folklórt ápolja, s a tragikus véget ért **Vujicsics Tihamér** (1929-1975) zeneszerző nevét viseli, aki a hazai délszláv népzene tudós gyűjtője volt.

Vujicsics Tihamér nevét vette fel a város zeneiskolája is. A zeneszerző sírja a szerb székesegyháznál van, hamvait egy XVIII. századi sírboltban helyezték el a damaszkuszi repülőgép katasztrófa után.

A MAGYARORSZÁGI SZERBEK MŰVÉSZETI EMLÉKEI

Amikor **Milan Kašanin** (1895-1981) művészettörténész megvonta a szerb kultúra, művészet és írott szó feszített időbeli és térbeli ívét, nagy feszítváját erőteljes lendülettel vonta meg az Athoszhegyi (Görögország) Hilandar kolostortól Buda fölé, Szentendréig. Egy nemzet sok évszázada-

dos szellemi létének eme egyedülálló folyamatossága térben és időben egyidejűleg egy talánnyal is szembesít, mely a *"peremlét tragikumának"* dimenzióját is hordozza. Az ember és az alkotó lényegét fejtegetve, aki messze északon, szórványhelyzetben, egy kicsiny, elűzött és szétrebbent népcsoport menedékében sarjadt, távol az egységesebb szerb etnikai térség magvától, Kašanin ezt is mondotta: *"A sors melyet nem annak neveznének, ha nem lenne következetes, úgy akarta, hogy eme ezer mérföldes távon és hat évszázados időbeli különbséssel, az egykori szerb lét e két peremcentrumában jelentkezzen az első fennmaradt középkori szerb regény írója, Teodosije hilandari szerzetes († 1328 körül), és az első modern szerb regény írója, Jakov Ignjatović (1822-1889), aki Szentendrén született. A világ színterét keresve, nemhiába mentünk a szerbiai Studenicától az Athosz-hegyi Hilandarig, és Hilandartól Szentendréig, s nemcsak csontjainkat hagytuk hátra az út mentén; néhány gondolatot is elejtettünk."*

A szerbek magyarországi bevándorlását 1690-ben Čarnojević (Crnojević) **Arsenije ipeki** (peći) pátriárka alatt, az oszmán hódítóknak a kelet-közép-európai térségből történt kiszorítását követően és a sikertelen kísérlet után, hogy egyidejűleg felszabadítsák Délkelet-Európa szerb és keresztény országait is, a középkor óta a legjelentősebb láncszemnek tekinthetjük a Duna menti szerbek migrációiban és rétegződésében s mind jelentősebb mértékben az utolsó szerb despoták idején.

Zsigmond királlyal való szövetekezése után **Lázárevics István** (Stefan Lazarević) **szerb despota** († 1427) a XV. század elején gazdag városokat és birtokokat kapott Magyarországon, s amikor Budára jött, pompás gótikus palotában szállt meg, melyet a magyar király a Várban adományozott neki, királyi palotájának közvetlen szomszédságában (ma Országház utca 9. szám). Már a XIV. század legvégén a despota mint *"minden szerb és Duna menti föld ura"* vagy *"minden szerbek és a Duna mentének ura (uralkodója)"* címmel gyakorolja kézjegyét, később mint *"minden szerb föld, a tengermellék és Duna menti részek ura"*. A bátor, bölcs és tanult szerb despota kivételes tekintélyt a magyar király udvarában bizonyítja, hogy 1408-ban az Aranysárkány vitézi rend megalapításakor a legelőkelőbb európai uralkodók és főrendek sorában legelsőként őt avatják a rend tagjává. A magyar-szerb kapcsolatok e korai időszakában - békétlen időkben, melyek sorsdöntő, fenyegető történésektől voltak terhesek -, a szerb nemzetet a Délkelet- és Közép-Európát veszélyeztető erőteljes s kiteljesedéshez közeledett török előretörés árnyékában, feltételezhetjük a szerb szellemi, irodalmi és művészeti alkotómunka kezdeteit magyar földön és a szerb despota budai palotájában.

Az újjászülető Szentendre a középkori városmag körül kezd kiépülni. Az újonnan betelepülők jobbára romokat találtak: a középkori plébániatemplom maradványai a Klissza fennsíkján merevednek, néhány romos ház lehetett a mai Görög utca mentén, s még viszonylag épségben volt látható a rómaiak erődfűmánya, amely dacolt a századokkal és a történelem elsőpró sodrával. A legfőbb, s leginkább rendelkezésre álló építőanyag a fa: már 1690-ben a Duna partján gerendákból emelnek kicsiny templomot a szerbiai Ravanica kolostor szerzetesei, s abban helyezik el **Lázár szerb fejedelem** († 1389) ereklyéit, melyeket negyven napon át gyalogosan hoztak ideig! Még egy részletet tartott érdemesnek feljegyezni a szerzetes krónikás: hogy jó kikötőt találtak a Dunán.

Szentendre történelmi városképe a XVIII. század derekán kezd mindinkább kirajzolódni, s régi magva máig is szinte megbontatlan egységben, teljes szépségében őrződött meg, bár az utóbbi évtizedekben kiépült városrészek alaposan megváltoztatták távlati képét s természetes illeszkedését a tájba. Rohamos felemelkedését a város ekkor fellendülő kereskedelmének köszönhetette, melynek alapját a céhekbe tömörülő mesteremberek és iparosok, s leginkább a szőlőtermelő földművelők teremtték meg. A szentendrei **Szerb Kereskedő Társaság** már 1698-ban császári privilégiumot kapott, de sorra alakultak a csizmadiák, szattyánt s kordovánt készítő tímárok (tabakosok), szűcsök, szabók, paplan- és zubonykészítők, szappanfőzők, vargák, kovácsok, lakatosok, kerékgyártók céhei. A város szőlőtermelését a betelepült szerbek alapozták meg, a messzi földön híres "rác ürmöst" és aszut készítették. A fennmaradt adatok szerint 1730-ban 3459, 1771-ben már 30 214 urna bort szüreteltek Szentendre lankáin (1 urna = 62,5 liter). A legendás **Ráby Mátvás** ekkor méltán emlékezik Szentendrre e szavakkal: *"Fekvése rendkívül kellemes, több szőlőhegye van, ahol pompás szőlő terem. Lakóinak száma hatezerre rúg. Az ottani szerbek több európai országgal élénk borkereskedést folytatnak. Fekvése és épületei tekintetében nem egy tekintélyes várost fölülmúl."* A szentendrei kereskedők szekerei és hajói eljutottak akkortájt Ausztriába és német földre, Cseh és Lengyelországba, de még Oroszországba is, s délen elérték a török végeket.

A városképet ma is hét torony uralja. Ezért is nevezik méltán Szentendrét "hét torony városának". A középkori alapítású katolikus plébániatemplom a Várdombon magasodik, már 1710-ben újjáépítették, s a XVIII. század folyamán mindinkább barokkos jelleget kapott. A város középpontjában, alig néhány száz méteres körzetben hat szerb alapítású, a XVIII. században emelt pompás barokk templom fordul keletnek. (A hetediket Izbégen építették). Elnevezéseikben máig megőrizték az alapítók óhazai származási helyét (Belgrádi, Pozsareváci, Hopovói templom).

A első évtizedekben a város "üzletnegyede" a régi piac - a mai Fő tér - körül bizonyára még sok keleties és balkáni jellegzetességet őrzött, s a behozott portéka mellett a helyi mesterek termékei is eleinte az óhazai hagyományt tükrözték. Nem sokkal később a módosabb szentendrei polgárok, kézművesek és kereskedők, szőlősgazdák, patríciusok és nemességet nyert családok, rangosabb hivatalnokok és egyházi méltóságok házainak szín pompás, díszes homlokzatai sorakoztak már a templomokat övező utcákban. Az iparosok és kereskedők házait az áruraktározásra használt magas földszint- és padlástér kiképzés jellemzi, a boltok az utcára nyíltak, a bejárati kapuk szekerek behajtására is alkalmasak voltak, faragott kőkeretes kapukat kerékvetők erősítették, zárókövébe általában az építés évét és a tulajdonos nevének kezdőbetűit vésték, olykor a kereskedők horgonyra emlékeztető Merkur-keresztjét faragták. A szőlősgazdák házai alatt hosszú, mély pincék húzódtak, melyeknek lejárói közvetlenül az utcáról nyíltak. Ezeket kovácsoltvas kapuszárnyak biztosították. A módos polgárok, előkelő patríciusok és nemesek emeletes házai a város szívében ma is eredeti állapotukban simulnak egymáshoz, míg a földművelők falusias földszintes házai inkább a város régi peremvidékére szorultak, s napjainkra megrikkultak. Gyakorlott helyi építőmesterek, neves pestbudai építésszek alakítják harmonikusan a városképet, de messzi földről is eljutnak építésszek Szentendrre, így a salzburgi származású **Mayerhoffer András** tervei szerint építik fel a város főterén álló **Blagovestenszka** (Angyali üdvözlét) görögkeleti templomot (1752-1754), a város legharmonikusabb barokk műemlékét. A szerb templomok pompás, dúsán faragott, monumentális ikonosztázionjainak képeit hazai szerb ikonfestők, balkáni eredetű pravoszláv zographosok, Ukrajnából jött mesterek készítik.

A város felvirágzását, polgárainak gazdagodását elősegítették az élvezett császári kiváltságok, s Szentendre kedvező fekvése is a kereskedelmi központok és útvonalak közelében. A feudális viszonyokat hitelesen dokumentálják a tragikus sorsú **Ráby Mátvás** emlékiratai, akit 1784-ben **II. József** küldött ki a visszaélések kivizsgálására. Ráby Mátvás viszontagságos életének történetét Jókai Mór írta meg *Rab Ráby* című népszerű regényében. Szentendre társadalmának életét s hanyatlását a múlt században a város szülötte, **Jakov Ignjatovics** (1822-1889), a szerb realista prózaíróadalom megalapozója mutatta be hitelesen műveiben, különösen *Örök vőlegény* című regényében.

Szentendre mezővárosból a XVIII. század végén szabadalmas királyi város lett, ami újabb előnyöket jelentett számára. Gazdasági élete azonban a múlt században megrendült. Az 1880-as évek elején híres szőlőinek kipusztulása alapjaiban ingatta meg mezőgazdaságát, s kézműipara a közeli főváros rohamos iparosodásával jelentőségét veszítette. Az egyre jobban terjeszkedő és nő-

A középkori szerb uralkodók udvari kultúrájáról, művészetéről és irodalmáról viszonylag szűkös adataink vannak. Irodalomkedvelő és művészetpártoló uralkodó hírében állt kivált Lázárevics István despota, de eme erénnyel büszkélkedhetett utódja, **Brankovics György** (Đurađ Branković) is. Mindketten jelentős könyvtárakat bírtak, melyekben szerb és szláv könyvek mellett görög és latin nyelvűek is voltak. Nem tudni, mikor és milyen alkalommal került a szerb despoták birtokába de 1462-ben Brankovics György fiának, **Brankovics István** (Stefan Branković) despotának a tulajdonaként említik a pazar kiállítású Krónikát a magyarok tetteiről (Képes Krónika). A középkori magyar történetírás és miniatúra festészet e kapitális alkotásának jelenléte a szerb despoták könyvtárának leltárában a magyar-szerb dinasztikus kapcsolatok közvetlenségére vall, s a humanizmus és a reneszánsz szellemi áramlásait jelzi a középkori szerb államiság alkonyán.

Zsigmond király és Lázárevics István despota szövetekezése értelmében (Tata, 1426) a szerb uralkodói trónust és a magyarországi birtokokat a despota veje, Brankovics György (1427-1456) örökölte, Belgrád = Nándorfehérvár, Galambóc és Macsó a magyar királyi koronára szállt, egészen 1521-ig dacolva a török hódítóval.

Szendrő (Smederevo) várának elestével (1459) a török hosszú évszázadokra meghódítja Szerbia földjét. A szerb despoták uralkodásának megszakadásával a Brankovicsok mint **Corvin Mátyás** király (1458-1490) főrendjei, és a szerémségi és szlavóniai szerbek parancsnokai sikerrel szegültek szembe a török előrenyomulással Magyarország déli határain. Jelentős haderőt képviselő dunai hajóhadát Mátyás király szerb parancsnokokra és katonákra bízta, akiknek állomáshelyei a Duna mentén egészen Budáig, Esztergomig, Komáromig és Győrig húzódtak. A Csepel-szigeten, Budától délre, már a XV. század első felében létrejön Rác-Keve település, ahol a szerbek 1487-ben templomot emelnek, olasz mesterekre bízva az építést, alkalmazkodnak az uralkodó gótikus architektúrához. A ráckevei - később kolostori - templomot rövidesen két oldalkápolnával bővítik, s 1514-ben belsejét freskókkal ékítik. A mai Magyarország területén a ráckevei templom a középkori szerb szakrális építészet egyedüli beszédes emléke a Mátyás kori reneszánsz fényes korából. A ráckevei templom ősibb az utolsó szerémségi Brankovics-despoták alapítványainál (Krušedol 1509-1516), melyeket Angelina, István despota özvegye, és fiúk, György despota emelt, aki élete utolsó szakaszában Maksim szerzetesi nevén belgrádi és szerémségi metropolita volt († 1516).

Az oszmán előretörést követően a Duna északi vonaláig és Magyarország nyugati részének elfoglalása után a szerbek váratlanul a hatalmas oszmán birodalom határai közé kerültek. Az ipeki (peći) szerb ortodox pátriárkátus újbóli felállításával 1557-ben Budán létrejön és megszerveződik a

legészakibb szerb püspökség is, amely már a XV. században megalapozódott a térségben kialakuló szerb települések nyomán. Az északabbra élő szerbség azonban a szerémségi, Fruška gora-i nagyszámú szerb ortodox monostor erőteljes és kiterjedt szellemi sugárzásában él. Nem véletlen, hogy 1576-ban a szerémségi Hopovo kolostor templomát a gazdaságilag megerősödött, vagyonos ráckevei szerbek emelik.

A szerémségi és szlavóniai szerb ortodox kolostor-együttes nagyrészt a XVI. században alakult ki. A mai Magyarország területén, Tolna megyében társul hozzájuk Grábóc (Grabovac) monostor, melyet a század végén a dalmáciai Dragović kolostor ide menekedett szerzetesei alapítanak meg, s 1587-ben emelik első templomát - előzetesen kikérve a budai pasa (vezír) írásos hozzájárulását (fermánját). A kolostor első priorjának (iguman), Pajszejnak († 1603) tanúsága szerint, aki 1593-ban kezdte gondosan vezetni a monostor krónikás könyvét *"a magyar földnek a hitetlenektől való elfoglalása után, amikor Szulejmán török császár legyőzte Lajos magyar királyt és kifosztotta a magyar földet, akkor a törökök sok országot hódítottak meg, kivált a mi szerb nemzetünket, úgy mint Szerbiában, Boszniában, Szlavóniában és Dalmáciában, ahonnan sok keresztények jöttek, a mi szerbjeink, e magyar földre, a törökök, földesuraik nyomában, a török császár parancsa szerint, aki akkor uralkodott, s egészen Jánokig (Györgis) benépesítették a városokat és falvakat, és településeket hoztak létre, templomokat és házakat emeltek maguknak"*.

Az oszmán uralom idején a szerb etnikai jelenlét jelentős a magyar déli vidéken. A XVI. században meggyarapodott a szerb népesség a Dunántúlon, a Balatontól délkeletre eső részekén. A Duna mentén egészen Budáig, Esztergomig, és Győrig találunk a városokban és településeken szerb lakosságot. Vannak szerbek Székesfehérvárott, Egerben s Szegeden, helyenként külön "rác városában", városrészekben és mahalákban. Az oszmán hódítás határán pedig, a Duna bal partján, Komárom várának és városának szerb katonasága és lakói az egyetlen kicsiny szerb oázis, amely sosem volt török uralom alatt!

A középkori szerb állam megszűnése után, új térbeli és történelmi keretben, a szerb kultúra és művészet épp eme északi, Száván túli és Duna menti vidékeken éli meg középkori örökségének, kánonjainak és látásmódjának elkertülhetetlen változásait és módosulásait, mindinkább kitéve az új szellemi érintkezéseknek és hasonlásoknak, s mind erőteljesebb szimbiózisban velük. Az elhagyott ősi részek és az óhaza sugárzása ugyan nem múlik el a XVII. században sem, erről tanúskodnak a ráckevei templom régi ikonosztázanak fennmaradt töredékei (Krisztus-trónkép) és Petar Monaszterli Hodigitria ("Útmutató") Istenanya-ikonja Győrből (1660). Elfogadva azonban az ural-

kode stílust, a szerb templomok alkalmazkodnak a gótikus architektúrához is (Ráckeve 1487), amely új és szokatlan ikonográfiai elrendezést erőszakol a falképeket festő zographoszokra, akik megszokták a bizánci ikonfestést és modort.

Különösen a templomok leltára - rövidesen - keveredésről, sokféleségről tanúskodik. A templomi kegytárgyak között gótikus kelyhek tűnnek fel (Baja XVI-XVII. század). A győri evangélium veretének (XVI-XVII. század) stílusjegyei jól iskolázott nyugati ötvösművészre utalnak. A grábóci kolostor számára 1593-ban *"a templom alakjára ezüst szentségtartót"* készíttetnek, melyről feltételezhetnénk, hogy hazai mester munkája. Műtárgyak érkeznek Oroszországból is. A grábóci monostor krónikája tanúsítja, hogy *"1602-ben a két évvel korább elküldött Geraszim szerzetes megjött moszkvai földről és onnan templomi ékességeket, könyveket, és miseruhákat, és egyebeket"* hozott. A XVII. század elején Dalmáciából a grábóci kolostorba hozzák Dragović monostor evangéliumát, melyet 1611-ben Szarajevóban láttak el veretes kötéssel. A XVII. század közepén gyakoriak a grábóci szerzetesek jeruzsálemi zarándokútjai, akik közül az egyik *"két ezüstveretes és aranyozott enkolpiont, és egy ugyancsak veretes és aranyozott és különféle kövekkel ékített keresztet"* hozott (1667). Fennmaradt a grábóci kolostor evangéliuma, melyet 1663-ban kötöttek be, s melynek veretei minden bizonnyal valamely jó ötvösmester munkái az akkori ismertebb központok egyikéből (Lippa, Szarajevó, Csiprovci, esetleg Szerémség). Végezetül már a XVII. században a templomokban megjelennek nyugati, osztrák és német eredetű barokk kegytárgyak is (Grábóc kolostor kelyhe 1668). Feltűnnek reprezentatív munkák is, melyek északibb tenger melléki vidékek mestereire utalnak (a szentendrei székesegyház kelyhe, a tizenkét apostol frízével).

Az 1690-es bevándorlással - amely a történetírásban tartósan honosodott meg mint a magyarországi szerbek "nagy" bevándorlása - a szerb nép minden addigi migrációja a Száván túli és a Duna menti részekre mind a bevándoroltak számát, mind következményeit és jelentőségét tekintve külön hangsúlyt és jelentőséget nyert. Bécs sikertelen ostromlása után 1683-ban a Szent Liga keresztény serege kiszorította a vereséget szenvedett törököket Magyarország központi részeiből, Szlavóniából és a Szerémségből, felszabadítva 1686-ban Budát, s 1688-ban Belgrádot is. 1689 őszén a keresztény hadak erőteljes előrenyomulásával egészen Rigómezőig (Kosovo), Ipekig (Pec) és Prizrenig, amelyet mind jelentősebb mértékben támogattak szerb felkelők is, mindinkább reálisnak tetszett a török végleges elűzésének lehetősége a Balkánról. Váratlan fordulattal azonban az osztrák sereg 1690 januárjában visszavonulásra kényszerült. Az ipeki (pecí) szerb ortodox pátriárka, Arsenije III. Čarnojević (Crnojević) arra kényszerült, hogy elhagyja székhelyét és Belgrádba menekedjék. 1690. október elején - amikor a törökök Belgrád közelébe értek - a pátriárka mintegy

százezernyi néppel Magyarországra jött és a bevándorlókkal egészen Budáig és Szentendrőig jutott. A migrációs folyamatok az északi Duna menti szerb központokba Ausztria-Magyarország területén azonban csak fél évszázad múltával csillapodnak Arsenije IV. Jovanović Šakabenta pátriárka jövetelével, és újabb jelentős szerb településsel (1737-1739). A Belgrádi békekötéssel (1739) a bevándorolt nép utolsó reménysege is szertefoszlik, hogy rövidesen visszatérhet elhagyott régi hazájába.

Tartósan megtelepedve Magyarországon, amely másfél évszázad után felszabadult a török uralom alól, hála a császári kiváltságoknak (1690, 1695), melyek legalább kinyilatkoztatva biztosítottak a szerb lakosoknak szervezeti és szellemi polgári és gazdasági jogokat és szabadságot, rövidesen formálódni kezdett a szerb polgári réteg. A földművelő nép szabad státusban gazdálkodott, külön alakul a katonai réteg és a nemesség. Buda, Pest, Szentendre, Szeged, Baja magyar földön jelentős központjai lesznek az új szerb polgárságnak, melynek soraiból rövidesen az egyházi hierarchia, jogászok és pedagógusok, tudós férfiak, írók, művészek és közéleti személyiségek nemzedékei kerülnek ki.

I. Lipót császár privilégiumával a mai Magyarország területén megerősítették a budai és a székesfehérvári, a mohácsi és a szigeti, a szegedi és az egri szerb ortodox püspökségeket (egyházmegyéket). A mohácsi és szigeti (szigetvári) szerb ortodox püspök a pécsi, (duna)szekcsői, siklói, kanizsai és kaposvári címet is viseli - mígnem 1733-ban e püspökséget egyesítik a budai egyházmegyével.

Arsenije Čarnojević pátriárka kezdetben Szentendrén időzött (ahol mindmáig fennmaradt rezidenciájának egy része), azután Dunaszekcsőn, Grábóc kolostorban, Budán és Pesten (ahol 1696 és 1699 között háza is volt a mai Váci utca felső részén, a szerb templom közelében, melyet Mihály-Mihailo szerzetes őrzött). 1698-ban Oroszországból hazatért egy küldöttség, amelyik Arsenije pátriárkának ezüst és aranyozott kegytárgyakat, evangéliumot, könyveket és miseruhákat hozott. A pátriárka szétszóródott hagyatékából a budai szerb ortodox püspökök szentendrei kincsarában e könyvekből csak egy Liurgiarion őrződött meg, melyet 1691-ben Lembergben (Lvov) nyomtak, s melynek lapjain ma is olvasható a pátriárka saját kezű bejegyzése.

A magyar földre való kivándorlás többé-kevésbé minden szerb lakta vidéket érintett. Budán említés esik a Mileseva kolostor szerzeteseiről, akikről fennmaradt egy liturgikus könyv (ünnepi mineion), melyet 1538-ban Velencében, Božidar Vuković szerb nyomdájában nyomtak. Az egyik lapon ott olvasható a kéziratos bejegyzés: *"Mileseva kolostoré"* ("manastira Mileseve"). Budakalásza - Buda fölött - a szerbiai Rudnik-hegy alatti kolostorok szerzetesei jutottak. Szent Stefan

Štiljanović ereklyéit a szerémségi Šišatovac monostor barátai "Buda közelébe, Zsankurtaran helységbe" hozták, vagyis **Adonyba**. Negyven napig tartó gyalogutat tettek meg a **Ravanica** kolostor szerzetesei a Rigómezőn elesett **Lázár szerb fejedelem** ereklyéivel, s a szentendrei Kis-Duna partján emeltek boronatemplomot, melyet Szent Lukács apostolnak és evangélistának szenteltek és benne őrizték a fejedelem hamvait 1697-ig, vagy talán egészen a Karlócai békekötésig (1699). Lázár fejedelem ereklyéivel együtt hozták **Jefimija** himzett szemfedőjét is (1402) a fejedelem dicséretével, melyet 1692-ben itt másolt le **Kiprijan** račai szerzetes. Az ideiglenes fatemplom mellett alakult ki az a szerzetesi közösség és könyvmásoló műhely, melyet Rača kolostor gyakorlott könyvrőíri alapoznak meg. Egészen a XVIII. század közepéig Szentendrén serény könyvmásolói munka folyik elsősorban a legégetőbb liturgikus szükséglet kielégítésére. E könyvmásoló műhely közösségéből mint író is kimagaslík **Gavril Stefanović Venclović** szerzetes-pap, akinek errefelé vész nyoma 1749 után. Szentendre e városrészét egyébként még nem oly régen is az őslakosok "*Ravanicai mahalanak*" (városrésznek) nevezték, a templomocska helyét pedig a XVIII. század legvégén a tabakosok (bórcszerzők) céhe kőkereszttel jelölte meg. A szentendrei templomok is őrzik az itt megtelepedett szerbek régi pátriáját: Pozsareváci templom, Csiprováci templom, Hopovói templom, a székesegyház Belgrádi templom, melynek liturgikus könyvei közül előkerült egy 1552-ben Belgrádban nyomtatott tetraevangélium is, még a régi belgrádi metropoliai (érseki) templomból, melyet **Lázárevics István** despota emelt, amikor Belgrádot Szerbia székvárosává tette. Az Izbégi templom is - valamikor Szentendrétől különálló község volt Izbég - a szerb betelepülés emlékét idézi: "izbeg" magyarul "menedéket" jelent. A szerbek legelső menedékhelye a helyi magyar lakosok ajkán is megőrződött és hagyományozódott! A farönkökből emelt régi templomokat a XVIII. század közepén rövid időközben hét impozáns kőtemplom váltotta fel! A középkori katolikus plébániatemplommal együtt ezek határozzák meg ma is a barokk Szentendre jellegzetes városképét, melyet "a hét torony városának" is neveznek. Délen, a Duna szerémségi partján Karlócát, a magyarországi szerb érsek-pátriárkák székhelyét ekkor már "*Szerb Sionnak*" mondták, Szentendrét meg valaha okkal és büszkén tartották "*Szerb Rómának*"! (Újvidék csak később lesz a "Szerb Athén".)

A gazdag iparművészeti anyag - mindenekelőtt az ötvösmunkák - az eljövendő kutatók feladatává teszi, hogy felmérjék a budai "rác" (szerb) ötvösök munkásságát, akik már 1689-ben külön céhbe szerveződnek, s rövidesen császári kiváltságot is kapnak (1696). Munkáik a XVIII. század első évtizedeiben is fel-felbukkannak. Pécssett, majd Budán dolgozik **Radnics Simon** († 1743), aki talán szarajevói eredetű lehetne, s 1713-ban polgárjogot is nyer. Ismert munkáit a rekeszszománcos

technika jellemzi és hagyományos stílustartás. A rekeszszománc egyébként már korábban feltűnik a csiprováci származású ötvösmesterekénél, akik mifelénk dolgoznak. Radnics Simon munkájának tekinthetjük **Jefrem Janković Tetovac** mohácsi szerb ortodox püspök kicsiny evangéliumos könyvének veretét 1695-ből, mely különös sorsának alakulása folytán később Szerbiába, az ipeki (pečí) kolostor kincstárába került. Tőle valók két diakónusi orácion (stólaszerű széles vállszalag) zománkos, bronz díszlapocskái, melyeket 1717-ben **Nikanor Melentijević** pécsi szerb ortodox püspök számára készített, valamint **Maksim Gavrilović** szekesői püspök két- és háromkarú áldásosztó gyertyatartói 1721-ből a Fruška gora-i kolostorok egykori leltárában. Bizonyára ide sorolhatók **Vikentije Popović** budai püspök (metropolita) gyertyatartói is, melyek 1710-ben készültek. Radnics Simon munkája a régi szigetvári szerb templom kelyhe (jelenleg a pécsi Janus Pannonius Múzeumban). Radnics Simon egy másik kelyhét, melyet 1733-ban készített, a magyar Nemzeti Múzeumban őrzik. A magyarországi szerb templomok a későbbiekben a legjobb helyi - elsősorban pesti, budai, győri -, bécsi, osztrák és német ötvösmesterek alkotásaival egészítik ki sajátos megoldásokat is kívánó liturgikus leltárukat. A kegytárgyak között a XVIII. század óta gyakoriak az Oroszországból adományozott vagy behozott ötvöstárgyak.

Az 1690-es bevándorlást követően a magyarországi szerbek körében a rézmetszet megjelenését jelzi Arsenije Čarnojević pátriárka vászonra nyomot liturgikus antimenzionja (1692) és **Szent György** nagyvértanú ikonja életének és megkínztatásának jeleneteivel, melyet 1701-ben a pesti szerb templom számára metszettek. Rézben a budai szerb ortodox püspökséghez kötődik az "*illir szerb általános zographosz*", **Hristofor Žefarović** († 1753) sokrétű munkássága, aki 1742-ben met-szi rézbe a győri és a kecskeméti ortodox templomok számára **Szent Miklós** ábrázolását. Jelentős mértékben foglalkoztatják a hazai szerbek **Zaharija Orfelint** (1726-1785) is: **Monaszerli Deme-ter** adományozza Pestről 1772-ben a kuveždini (kövesdi) kolostort és környezetét ábrázoló rézmetszetű dűcot, **Georgije Popović** szentendrei polgár pedig 1775-ben a szerémségi **Krušedol** kolostor rézmetszetes ábrázolását. **Rózsa István** "*egri nemes és lakos*" adománya 1779-ben az Athosz-hegyi Hilandar kolostor nagyméretű kompozíciója. Ekkor készült a pesti szerb templom Istenanya megkoronázásának rézmetszete is.

Sajnálatosan nem maradt fenn Arsenije Čarnojević pátriárka hiteles rézmetszetű arcmásának egyetlen levonata sem. Az arckép - valószínűleg egész alakos ábrázolás teljes főpapi liturgikus ornatibusban - még a pátriárka életében készült Bécsben, s halálakor (1706) még új lenyomatokat készítettek a lemezről. Bizonyára egy ilyen levonat alapján készült a pátriárka ama ikonszerű ábrázolása,

amely korábban az esztergomi szerb templom püspöki trónusán volt, s jelenleg a szentendrei szerb ortodox múzeumban látható.

Hristofor Žefarović alkotása a pesti szerb templom kapitális himzett plaštanica-ja (Krisztus testének sírba helyezését ábrázoló lepel) a XVIII. század közepéről.

A XVIII. században a gazdaságilag megerősödött és társadalmilag megalapozódott magyarországi szerb diaszpóra - a hagyománytisztelő tehetséges zographosok és a tetszetős kanonizált ukrán-orosz ikonfestők mellett - mindinkább és szinte kivétel nélkül ad megbízásokat a korszak legismertebb és legjobb szerb festőinek. Hristofor Žefarović korát követően - aki 1740-ben fejezte be a régi siklósi templom falképeinek megfestését - a budai szerb ortodox püspökség kiterjedt területén még jelentős megbízásokat kapnak déli eredetű, **Moszhopoliszból** származó falképfestő zographosok, akik újrafestik a ráckevei középkori gótikus templom falait és boltozatát (1765-1771), s megfestik a székesfehérvári barokk templom falképeit (1772-1774). Vezető mesterük **Teodor Gruntović** (Simeonov). Egyazon időben Szegeden már elkészült a talányos **Jovan Popović** barokk ikonosztáza (1761). **Vasilije Ostojić** három monumentális ikonosztáziót fest: Budán (1761), Grábóc kolostor templomában (1768) és a szentendrei püspöki székesegyházban ("belgrádi" templomban, 1777-1781). **Stefan Teneckinek** tudjuk be a pesti szerb templom régi ikonosztázióját. Székesfehérvárott az ikonosztázió képeit **Jovan Četirević Grabovan** és **Grigorije Popović** közösen festi (1776). **Teodor Ilić Česljar** Budán (1775), Pesten (1776) és Szentendrén dolgozik. Időnként jelen van **Teodor Kračun**, a kor legnagyobbra tartott mestere. Magyarországról való - Baján született - **Pavel Đurković** (1771-1830 után), a dunaföldvári ikonfal (1801) képeinek és a pesti templom áldozati oltárképének festője, aki (Alekszandra Pavlovnával rövid ideig tartó házasságban) József nádor udvari festője is volt. **Arsenije Teodorović** (1767-1826) hatalmas életművében a legjobb alkotások közé tartozik a bajai (1793, 1810) és a lerombolt budai (tabáni) székesegyházat ékítő ikonosztázió (1818-1820). Valamivel fiatalabb kortársa volt a budai születésű **Mihailo Živković** (1776?-1824), a szentendrei Angyali Üdvözlés temploma (1802-1804) és az eltűnt balassagyarmati templom ikonosztáziájának (1815) festője.

A történelmi Magyarországon és magyar földön való léte és etnikai folyamatossága közel hat évszázadot kitevő ívében, és diaszpórája - mint a szerb nemzet töredéke - fennmaradásának változó koordinátái közepette, a szerb kultúra és művészet itt nálunk toldja meg késő középkori szellemiségét, már közvetlenül érintkezve az európai reneszánszsal is. Követve a szerb kultúra eme "dunai útjait" a XVIII. században, **Dejan Medaković** szerb művészettörténész tömören úgy fogalmaz, hogy

"a sorsdöntő, történelmi találkozás a Nyugattal, a barokk, rokokó és klasszicizmus korszakával. Európa eme nagy közlekedési útvonalán ment végbe, s az ilyen találkozások új értelmezője a szerb polgárság lesz, amely a XVIII. században a szerb társadalom befolyásos politikai és gazdasági tényezőjévé válik. Röviden szólva, épp a dunai útján született a modern szerb kultúra is."

[A magyarországi szerb egyházművészet európai rangú múzeumát 1990-ben, a szerbek betelepülésének 300-ik évfordulója alkalmából rendezett ünnepség-sorozat keretében nyitották meg Szentendrén (Pátriárka utca 5. - a szerb ortodox püspöki székesegyház mellett). Állandó kiállítása hétfő kivételével 10.00-17.00 óra között tekinthető meg.]

A SZERB MATICA IRODALMI ÉS TUDÓS TÁRSASÁG PESTI ÉVTIZEDEI (1826-1864)

A pesti Szerb Matica - Matica srpska - létrejöttét 1826-ban két körülmény ösztönözte: a Magyar Tudós Társaság (a későbbi Akadémia) megalapítása, és a megjelenésének második esztendejébe lépő *Serbski letopis* (Szerb Krónika) című folyóirat folyamatos megjelenése és kiadása.

Georgije Magarašević (1793-1830) történész és író, az újvidéki szerb gimnázium professzora már 1823 júniusában meghirdette a *Serbski letopis* évkönyvének első kötetét, annak jelzésével, hogy kedvező esetben évente több kötetben is megjelenik majd Budán. Az első kötetet 1823. október végére ígérte, oly tartalommal, amely *"az egész szláv, de különösen a szerb népet illeti"*. Az előjegyzési hirdetmény hangsúlyozta, hogy e vállalkozás egyedüli célja "a nemzet java", s a kiadó kéri, a "tanult szerbek" támogassák e szándékában. Harminchárom helységben lehetett előfizetni ekkor a *Letopisra* a Bánságban, Bácskában, Baranyában, Szerémségben, Szlavóniában Horvátországban, de Budán, Pesten, Szegeden is, valamint Szerbiában. A dalmáciai szerb előfizetők Fiumében, az Illíria"-iak Triesztben jegyezheték elő. A *Tetopis* meghirdetett első kötete azonban csak egy év késedelemmel jelenhetett meg. A cenzor 1824. május 12-én engedélyezte nyomását a pesti egyetemi nyomdában, a budai Várban, ahol 1795 óta ekkor a legtöbb szerb kiadvány készült. A folyóirat - vagy évkönyv - szándékát a szerkesztő az első kötet tartalmával nyomatékosította, de elgondolását részletesebben is kifejtette előszavában: *"Minden, ami a szláv népre az Adriától a Jeges- s a Baltitól a Fekete-tengerig általában, s különösen ami reánk szerbekre vonatkozik, még-*

hozzá irodalmi tekintetben, mindez a Szerb Krónika tárgya, karaktere pedig az legyen: senkit meg nem sérteni, de mindenkinek mennél több hasznot hajtani." Az előszó Újvidéken kelt, ahol Georgije Magarašević egy ideig még szerkesztette a folyóiratot. Megjelenési helye azonban kerek négy évtizeden át Buda (átmenetileg néhány évig Pest) volt (1824-1864). Az alapító szerkesztő elhunyt után 1831-től a letopist Pesten, a folyamatos megjelenésről gondoskodó Szerb Matica székhelyén szerkesztették (csak a szabadságharc után gondolja Jovan Subotić 1850-1853 között Bécsben).

A Serbski letopis első három kötetét **Konstantin Kaulici** újvidéki könyvkereskedő adta ki, aki az első kötet tanúsága szerint évkönyvnek szánta, amit az 1825. esztendőre érvényes naptári rész is alátámaszt. Mégis, 1825-ben további két kötet jelenik meg. Nehézségek azonban már a negyedik kiadásával felmerültek. Ennek megjelenését 1826 március elejére hirdette meg a szerkesztő, "a pesti vásárkor". A Letopis további kiadását ekkor **Josif Milovuk** pesti könyvkereskedő vállalta át, akinek üzlete a pesti Belvárosban, a Váci utcáról (akkor Lipót utca) nyíló egykori Rózsa téren volt (a mai Duna és Irányi utca közötti beépített telken, az egykori Tiszti kaszinó hatalmas épülete helyén). Az új, 1826. évi folyam kezdetét január 25-én hirdették meg, s már február 16-án (a pravoszláv naptár szerint február 4-én) a leendő Matica srbska "egyesülés" hét alapítója egyenrangúan, koncentrikusan körbe helyezett aláírásával véglegesítette annak létrejöttét. A máig fennmaradt eredeti alapítólevél ünnepélyes hangnemben leszögezi, hogy "mi, alulírottak, saját akaratunkból összefogunk és egy társaságot alapítunk, mint egy testület, mely közös és egyetlenegy lélekkel a nemzet javára és dicsőségére lélegzik". Az alapítólevél első fejezete az indítékot és a szándékot fogalmazza meg: a társaság létrehozásának egyedüli indítéka a közjó iránti szeretet és odaadás, a szándék pedig a szerb nemzet irodalmának és művelődésének elterjesztése, vagyis hogy szerb könyvek kéziratait adja közre és terjessze "még hozzá most és mostantól kezdve megszakítás nélkül örökre". Az alapítók úgy határoztak, hogy 40 ezüst forinttal járulnak hozzá, s minden hazafi szabadon csatlakozhat a társuláshoz hasonló összeg adományozásával, illetőleg nagyobb adománnyal. A könyvek eladásából származó jövedelemmel a társaság kasszáját gyarapítják. Az alapítólevél a társaság működésének, ügyvezetésének és pénzügyei intézésének módját is részletezte, a közgyűlés mindenkori felügyelete alatt. Fontos záradék, hogy a Szerb Matica megalapításának napjaként **Szent Száva** ünnepét kell tekinteni, tehát január 26-át. Ezzel a Matica megalapítását a szerb művelődés nemzeti ünnepéhez kötötték.

A pesti Szerb Matica megalapításának helyét egyértelműen nem lehetett tisztázni. A hét alapító előzőleg nyilván több alkalommal is találkozott ez ügyben. A legvalószínűbb, hogy emez

összejövetelek színhelye a pesti pravoszláv egyházközség tanácsterme volt a szerb templom melletti régi házában (a mai Váci utca 66. szám alatt). Felvetődik az egyik alapító, **Jovan Demetrović** háza is (a mai Veres Pálné utcában), akinek saját pénzesládája volt. De felmerülhet a szintén alapító **Josif Milovuk** egykori Rózsa téri lakása is a könyvkereskedése fölötti emeleten.

Hat derék, vállalkozó szellemű, tehetősebb és a nemzeti ügyért buzgólkodó pest-budai szerb kereskedő mellett a Matica megalapításának legfőbb szellemi irányítója és első elnöke a fiatal jogász, a zombori születésű **Jovan Hadžić** (1799-1869) volt, aki **Miloš Svetić** írói néven a klasszicista poézist művelte, és már számon tartották a kor szerb költészetében. Az alapítólevél megfogalmazása is tőle való, de hamar megvált a Maticától: Újvidékre ment, ahol rövidebb ideig még szerkesztette a letopist (1830-1831), majd mint politikus is Szerbiában s újból a magyarországi szerbek társadalmi és művelődési életében vett jelentékeny részt. A Matica korai célkitűzései azonban sokban tükrözik a könyvkereskedő és könyvkiadó **Josif Milovuk** gyakorlatiasabb elképzeléseit is, aki rokónál rövidebben kilépett az alapítók sorából, talán mert nem találta meg számításait.

A Szerb Matica megalapítása idejében Pest-Buda alkalmas volt egy szerb nemzeti irodalmi, tudós és közművelődési társaság létrehozására. A szerb kolónia a két szembesülő Duna-parti városban még számottevő volt, a polgárjogot nyert kereskedők, mesteremberek, hivatalnokok, szerb polgárság és patríciusok társadalmilag igen változatosan rétegződött, tehető és befolyásos, konfesszionálisan, gazdaságilag és nemzetiségileg jól szervezett és összetartó, egymásra utalt közösséget alkottak. Az adottságok is kedvezőek, főleg a szabadságharcig vonzóak voltak: itt működött az egyetlen cirill nyomdája, a fiatal értelmiség itt képezte magát a gimnáziumokban és az egyetemen, a kereskedőket és mesterembereket a vállalkozás lehetősége, a diplomásokat, részben a papságot és a katonai pályára készülőket a hivatali és közigazgatási egzisztencia és előmenetel lehetősége vonzotta.

A pesti Szerb Matica s különösen 1842-ben módosított alapszabálya szervezetiileg is a Dunán inneni szerbek tudós társaságává alakította. Megújodása **Teodor Pavlović** (1804-1854) személyéhez fűződik, aki ez ideig a Letopis szerkesztője, majd 1837-től haláláig a Matica titkára. A Letopis szerkesztése mellett pesti szerb lapokat és almanachokat adott ki (**Serbski narodni list**, 1835-1848, **Serbske narodne novine**, 1838-1849, **Dragoljub**, 1845-1847). Szerencsés körülmény, hogy 1838-ban elvállalta a Matica elnökségét az idős **Tökölj Száva** (Sava Tekelija Popović, 1761-1842) aradi földbirtokos, a magyarországi nemesség tekintélyes tagja, a szerb művelődés egyik legeredményesebb mecénása a múlt században. Az elnökség elfogadásával Tökölj Száva egyidejűleg a

Maticára bízta pesti alapítványa, a későbbi Tököljánum (Tekelijanum) collegium kezelését is, melyet a szerb egyetemista ifjúság iskoláztatásának támogatására hozott létre, s végakaratóval is megerősített. Alapítványát 1838-ban a pesti Belvárosban, a régi Nagy Kereszt utca 276. szám alatti kétemeletes épületben helyezte el (később Zöldfa utca, ma Veres Pálné utca 17-19. szám alatti új Tököljánum monumentális épülete helyén, melyet 1907-ben Fellner Sándor tervezett középkori szerb építészeti elemeket is felhasználható eklektikus, historizáló stílusban). A Tököljánum volt ezután a Szerb Matica székháza is egészen 1864-ig, amikor Pestről Újvidékre költözött.

Működésének kezdeti, pesti évtizedeiben különösen jelentős a Matica kiadói tevékenysége. A Letopis rendszeres megjelentetését megalapítása óta egyik alapvető feladatának tekintette, s folyóirata, amely 1873 óta Letopis Matice srbske címet viseli - folyamatos megjelenésének immár több mint 170 esztendejével, mint az európai kontinens legrégebbi folyóirata! -, csupán letiltások, forradalmas események és háborúk idején szünetelt így 1848-1849-ben, valamint az első és a második világháború éveiben.

Pesti működése idején az újabb szerb irodalom klasszikusait és a korszak kortárs íróinak műveit adta ki, így **Milovan Vidaković, Jovan Sterija Popović, Dositej Obradović, Georgije Magarašević, Jovan Subotić, Lukijan Mušicki, Jakov Ignjatović** könyveit, **Voltaire** és **Imre János** bölcséleti munkáit.

Pestről immár több mint százharminc esztendeje, 1864-ben tette át székhelyét Újvidékre a Szerb Matica. A történelem alakulása - egészen napjainkig - munkásságától új tartalmakat és kereteket követelt. Léte azonban változatlanul a szerb kultúra folytonosságát jelképezi közép-európai térségünkben.

A pesti, illetőleg újvidéki Szerb Matica a magyar-szerb szellemi, irodalmi és kulturális kapcsolatok külön fejezetét is betölti. Figyelemre méltó a pesti Serbski letopis méltatása Széchenyi Istvánról, tragikus halálakor. Amikor 1861-ben a Matica már Újvidéken rendezi meg a magyarországi szerb művelődés nagy mecénása, Tököl Száva születésének centenáris ünnepségét, a Magyar Tudományos Akadémiát **Jókai Mór** képviseli, s a Vasárnapi Újságban lelkesülten számol be a két nemzetet közelítő eseményről. S egy történelmi korszakot zár le jelképesen az a szerb történelmi repertórium, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága megbízásából **Margalits Ede** (1849-1940) készített, kivonatolva a Szerb Matica Letopisának kötetait a kezdettől az első világháború kitöréséig. A vaskos kötetet 1918-ban a Magyar Tudományos Akadémia adta ki, amikor a két szomszéd nemzet megbékélésének nem sok reménye volt. A Szerb Matica a Petőfi

fordító szerb költő, a pesti Tököljánum egykori igazgatója, **Jovan Jovanović Zmaj** (1833-1904) mellszobrát adományozta néhány éve a nagy magyar költő kiskörösi szülőházának szoborparkjába. Ez is több mint jelkép, bár elsikkadt a délszláv háború napi jelentései közepette.

A Szerb Matica 1864-ben elköltözött Pestről, a Tököljánumot 1952-ben szüntették meg, az akkori államosítással. Épülete azonban ott áll a Belvárosban, homlokzatán az 1838-ban készített magyar és szerb felirattal: "Tököl a tanulóknak!". Az ódon márványtábla figyelmeztet, nem jelképes megbékélés reményével.

A MAGYARORSZÁGI SZERB SAJTÓ

A XIX. századig eltartó török hódoltság miatt a szerbek középkori államiságuk határain kívül, jobbra nemzetiségi létben és jelentősebb, népesebb szóránközösségekben tudták csak létrehozni újabb kori nemzeti kultúrájuk, irodalmuk és művelődéstik intézményrendszerét. A XVIII. században a felvilágosodás korának racionális szemléletét és eszmeiségét befogadó szerbség a történelmi forandóság kényszeréből távol élt régi szellemi központjaitól, de életerősen alkalmazkodva új környezetéhez és késlekedés nélkül élve kínálkozó lehetőségeivel, a kor uralkodó eszméinek hatása alatt, új európai szellemisége gócpontjait szerencsésen alakította ki Bécsben és Pesten, Budán és Szentendren, Karlócán és Újvidéken, s az itáliai és német városok, Párizs és London sem voltak már idegenek a számára. Érthető hát, hogy az első szerb lapokat 1791-től Bécsben adták ki.

A szerb sajtó történetében a leghosszabb életű a bécsi Szerb Újság (Novine serbske) volt: kerek tíz esztendőn át jelent meg (1813-1822), mígnem olyan helyzetbe hozták, hogy további kiadása lehetetlenné vált. Megindítói és kiadói világosan látták és hirdették: "*minden művelt nép előtt jól ismert az újság szükséglete és értéke, s az a nép a műveltebb, akinek több újságja van saját nyelvén*" (1813). Mégis, az akkori szerb olvasóközönség érdeklődése tulajdon sajtója iránt mérsékelt volt, s a lap folyamatos, huzamosabb fenntartásához nem elegendő. Az előfizetők tömeges jelentkezése a szerkesztő-kiadók hiú reménye maradt csupán. Mihelyt azonban nemzeti nyelvű újság nélkül maradtak a szerbek, hiányát fájdalmasan megérezték, s a szélesebb olvasóközönség körében jelentőségét, mozgósító és véleményformáló hatását fölfogták.

Az elkövetkező években a szerb időszak sajtó történetében azonban napjainkig elható kezdeményezés történik: 1824 nyárutóján a budai Egyetemi Nyomdából kikerült Serbski letopis (Szerb

Évkönyv) első kötete, melynek további kiadását 1826-tól a Pesten megalapított szerb közművelődési, irodalmi és tudós társaság, a *Matica srpska* veszi át. Kerek negyven esztendőn át a folyóiratot Pest-Budán szerkesztik és nyomják, majd 1864 óta napjainkig Újvidéken jelentetik meg. (A Letopis Matice srpske minden bizonnyal ma Európa vagy talán a világ legrégebb folyamatosan megjelenő időszaki sajtóterméke!). A Szerb Évkönyv mint folyóirat, s a különféle divatos irodalmi almanachok mégsem pótolhatták a politikai jellegű, dinamikusabb, a világ eseményeiről frissen, időszerűen tudósító szerb nyelvű hírlap, újság kiadását.

Pest-Buda az itt tevékenykedő Szerb Maticával, amely maga köré tudta gyűjteni a kor szerb szellemi erőinek legjavát és a legtehetősebb mecénásokat is, majd 1838-tól a pesti Belvárosban a Tököly-Popović Száva alapította diákkollégiummal a század második negyedében a hazai szerbek legpezsgőbb és vállalkozó hajlamú kulturális és művelődési központja lett és volt, elegendő intellektuális kezdeményezőkedvvel és megfelelő anyagi erőforrásokkal is jelentősebb nemzeti érdekű kezdeményezésekhez. Érthetően itt értek be annak a feltételei is, hogy hosszabb szünet után 1835-ben épp Pesten indítsanak lapot elsősorban a hazai szerbek számára. (Említésre méltó, hogy a mindinkább függetlenedő és európai normák szerint szerveződő Szerb Fejedelemségben, Belgrádban, nem sokkal előtte, csak 1834. január elején jelenik meg az első szerbiai újság, a *Novine srbske* első száma!)

Teodor Pavlović (1804-1854) jogász és író volt ekkor a pesti *Serbski letopis* szerkesztője. A Torontál megyei Karlován született, Temesvárott, Nagyikindán, Szegeden és a szerémségi Karlócán járt gimnáziumba, a bölseleti tudományokat Szegeden hallgatta, s 1825-ben a pozsonyi akadémián végzett jogot. Egész pályafutásának lényeges mozzanata, hogy ezután Pestre kerül gyakorlatra **Vitkovics Mihály** (1778-1829) tekintélyes ügyvédi irodájába, s a neves és kedvelt szerb-magyar író közvetlen környezetében ismerhette meg a kor pest-budai irodalmi életét, itt került kapcsolatba korának nagy szerb mecénásával Tököly-Popović Szávával (1761-1842), s a Szerb Matica alapítóival, tisztségviselőivel és támogatóival, a Serbski letopis írómunkatársaival. A rendkívül vállalkozó szellemű és találgató, amellet szorgalmas és igyekvő *Teodor Pavlović* rövidesen nemcsak a Serbski letopis szerkesztője lett (1832-1841), hanem egy válságos pillanatban rendkívüli érdemeket is szerzett a pesti Szerb Matica működésének megújításában és a Serbski letopis újraindításában, s rövidesen a Matica tikárává is választották. (1835 elején a Helytartótanács ugyanis beszüntette a Szerb Matica működését, s betiltotta a Serbski letopis kiadását is. A Matica további működését csak 1836 végén a magyar Főkancellária engedélyezte újból.)

A pesti szerb újság megindítását és kiadását Teodor Pavlović kezdeményezte, s az időlegesen betiltott pesti Serbski letopis helyett is szánta az olvasóknak. A lapindításhoz nehezen lehetett engedélyt kapni, mindenekelőtt a leendő kiadó-szerkesztő alkalmasságáról győződtek meg a hatóságok: abszolút törvény-, állam- és dinasztiasztelet volt a követelmény, de a kiszabott korlátozások sem voltak kedvezőek a szerkesztőre nézve, ugyanis ígéretet kellett tennie, hogy a lap nem foglalkozik majd politikával, s lényegében a német *Pfennig-Magazin* egyfajta szerb változata, fordítása lesz csupán. S emellett még a lap legszigorúbb cenzúrázását is előírta az engedély! (Nem sokkal előtte, 1834-ben, hasonló arculattal indult egyébként Pozsonyban a rövid életű magyar Fillértár s Lipcsében a Garasos Tár!)

Serbski narodni list - Szerb Néplap címmel Teodor Pavlović újságjának első, mutatvány-száma a szerbek akkoriban használatos naptára szerint 1835. július 1-jei keltezéssel jelent meg (valójában július 13-án), címlapján - a szerkesztő hálája jeléül - **Reviczky Ádám** (1786-1862) királyi magyar főkancellárnak, mint "a Szerb Néplap védnökének" egész oldalas képével. Roviczky Ádám belátó jóindulatának nyilván döntő szerepe lehetett, hogy a pesti Szerb Néplap megindulhatott, illetőleg megindításához a szükséges engedélyt Teodor Pavlović végül megkapta. Mint tudjuk, Roviczky Ádám kancellársága idején (1828-1836) vált lehetővé a reformmozgalmak kibontakozása s a hazai szerb sajtó megalapozásához (feltehetőleg Szerb Matica további működéséhez és a Serbski letopis újraindításához is) nyújtott megértő támogatása életrajzának, még ha szerénynek tetsző adaléka is, de azt bizonyítja, volt látóköre a hazai nem magyar, ám azonos indítékú és tartalmú reformkori törekvések elismerésében is, s megértéssel volt irányukban. Roviczky Ádám 1830-tól a Magyar Tudományos Akadémia igazgató tanácsának is tagja volt, s nyilván korábban jól ismerte Vitkovics Mihályt, a lapindító Teodor Pavlović egykori ügyvéd-principálisát. Bizonyosra vehetjük, hogy Roviczky és Pavlović ismeretsége innen való s Vitkovics Mihály kisugárzó emberi és írói példamutatásának is köszönhető, hogy az európai látókörű (később diplomatává lett) Roviczky Ádám rokon-szenvezett a magyarországi szerbek lapindítási és más kulturális-művelődési törekvéseivel.

A Szerb Néplapot a pesti egyetem nevezetes nyomdájában állították elő, ahol 1795 óta számos szerb könyv és sajtótermék készült. (Később Beimel József pesti nyomdájában is szedték.) A lap, heti megjelenéssel 1848 tavaszáig, a forradalmas márciusi napokig tartotta fenn magát, amikor megszűnt, szerkesztője és kiadója, Teodor Pavlović is elhagyni kényszerült Pestet. (Egyidejűleg szűnt meg a **Serbske narodne novine** - Szerb Népújság is, melyet Pavlović 1838-tól párhuzamosan adott ki és szerkesztett.)

A pesti Szerb Néplap az első szerb nyelvű képes, népszerűen tudományos, szórakoztató és irodalmi hetilap volt. Kezdeti, kényszerű jellegtelenségét hamarosan mindinkább értékes, nemzeti fűtöttségű, délszláv és össz-szláv orientációjú cikkek és szépirodalmi írások, képek váltották fel. Évfolyamaiban, szinte kivétel nélkül, mindenkinek a neve feltűnik, aki az akkori szerb irodalmi és művészeti életben jelentett valamit: **Jovan Szubotics, Lukijan Musicki, Petar Petrovics Njegos, Jovan Szterija Popovics, Szima Milutinovics Szarajlija, Vuk Sztefanovics Karadzics**, a szentendrei **Jakov Ignjatovics** mellett a horvát **Stanko Vraz** és a szlovák **Ján Kollár** neve is szerepel lapjain, s közölt írásokat a hazai szlovákokról és ruszinokról. A pánszlávizmus okán a hatóságok szüntelen gyanakodnak Pavlovićra. A Ján Kollár hirdette "szláv irodalmi kölcsönösség" gondolata kétségtelenül nem volt idegen Pavlović előtt. Valójában a szláv nemzeteket egy népnek tekintette, s a Serbski letopisban számos szláv nyelvű írást eredetiben közölt, abban a hitben, hogy minden műveltebb szerb megérti azokat! Mint a Szerb Néplap kiadószerkesztője általában - és a lehetőségekhez mérten - azt a programot tűzte ki, hogy közöljön "*mindent, ami a szlovákokra általában, s különösen ami reánk, szerbekre bármily tekintetben is vonatkozik*". Már megindításakor, mintegy útravalóként, egy versezettel köszöntötte a Szerb Néplapot azzal az őszinte és rajongó hittel, hogy lapját a szlovákok milliói olvashatják majd (A sors ironiája, hogy egész lapkiadói ténykedése során szüntelen küszködött az előfizetők állhatatlanságával...)

A koreszménynek megfelelően Teodor Pavlović is népe, nemzete szolgálatában küzdött. Világosan látta, hogy a nemzeti felemelkedés alapja a minél szélesebb néprétegek kiművelése lehet csak. Innen a tanító, didaktikus szándék is lapjában, melynek mottójaként már megindításakor ezt írta fejléc alá: "*A fennkölt bölcsesség és tudomány helye az egekben van - jót és hasznosat közölni, ez az én igyekezetem*." Köszöntő versezetében is arra inti lapját, hogy a tudatlanokat a jó és szép iránti ízlésre, s hasznos dolgokra tanítsa!

Teodor Pavlović írói, szerkesztői pályafutásának 1848-ban vége szakadt. A forradalom eseményeinek alakulása szellemét megtörte, s életének még hátralévő néhány esztendejét búskomorságban töltötte. Élete alkotó évtizedeit odaadón és önzetlenül lapjainak és olvasóinak, nemzete szellemi felemelkedésének és javának áldozta a nagy kezdeményezők és elől járó elődök sorában.

Míg a képes Serbski narodni list kezdeti nehézségei után az irodalom, a fontosabb kulturális események felé fordul, jegyezte a hazai szerbek életének fontosabb eseményeit, s a műveltség elterjesztése mellett a nemzettudat kialakításán is fáradozott, különösen hazafias és buzdító költemények közlése révén, addig a Serbske narodne novine (Szerb Népújság) megindításával (1838) Pavlović

kifejezetten politikai lapot kívánt kiadni, de köteleznie kellett magát, hogy kizárólag a bécsi és pozsonyi újságok híreit veszi át. A negyvenes évektől azonban - a liberálisabb cenzúra mellett - a lap eredeti, politikai tartalmú írásokat is közölhetett, s különösen a szerbség felé fordult - bárhol is éljenek -, s a társadalmi reformok és gazdasági élet, a technikai fejlődés legkülönbözőbb kérdéseinek is teret adott. Kétségtelen, hogy a pesti szerb népújságra a legközvetlenebb hatással **Kossuth Pesti Hírlapja**, a **Világ**, és **Széchenyi István Jelenkor**-a volt mely utóbbi később meghatározó lett a számára, olyannyira, hogy szembe is fordult Kossuth túlhangsúlyozott nemzeti eszméivel. Bár tartott a forradalmas események következményeitől, mégis engedett sodrásuknak, s a szerbek sok évszázados török elnyomás alóli mielőbbi felszabadításának szükségét hirdette meg. 1848 április elején Teodor Pavlović a sajtószabadság felszabadító lendületében önkényesen **Sveobšte jugoslavenske i serbske narodne novinerà** (Egyetemes Jugoszláv és Szerb Népújság) változtatta fejlécét, forradalmi és átfogóbb délszláv programot hirdetett meg a magyarországi szerbek (és horvátok) jogaiért és egyenjogúságáért, s Szerbia, Bosznia, Bulgária teljes nemzeti felszabadításáért is sikra szállt. (A magyar-szerb ellentétek kiéleződését követően Pavlović elhagyta Pestet, s a lap ezután már a kossuthi eszmék szolgálatába állt.)

A szegedi származású **Antonije Arnot** (1808-1841) budai ügyvéd és író 1838-ban és 1839-ben két éven át szerkesztette és adta ki Pesten **Perlaszka Domokos** (1801-1846) rézmetszővel közösen a **Srbska novina** (Szerb Újság), majd **Magazin za hudožestvo, knjižestvo i modu** című művészeti, irodalmi és divatmagazint, a kor szerb polgárságának ízléséhez igazodva, s hetente megjelenő lapját színezett divatképekkel, metszett írói arcképekkel (**Milovan Vidaković, Dimitrije Davidović**), történelmi (**Szent Száva** szerb érsek, a szerbek bejövetele 1690-ben) és aktuális tárgyú (pest-budai árvíz 1838, az új Duna-híd), valamint szerb táj- és városképekkel (**Grgeteg kolostor, Belgrád, Pétervárad**) látta el. A hetilap a korszak pest-budai szerb íróinak és alkalmi tollforgatóinak szűkebb körét gyűjtötte maga köré, így munkatársra volt az egy ideig a budai Aranyszarvas-házban élő **Szima Milutinovics Szarajlija** (1791-1847) és **Jovan Pacsics** (1771-1849), a Pesten házitanítóskodó és itt kiadott regényeiből és könyveiből tengődő **Milovan Vidakovics** (1780-1841), a nyelvújító **Vuk Karadzics** híve és munkatársra, **Adam Dragoszlavjevics** (1800-1862) nyelvész, de a megelőző korszak meghatározó íróit is közölte, így a szerb felvilágosodás legnagyobb alakjának, **Doszitej Obradovics** (1739-1811) írásait.

A Srbska novina irodalmi, művészeti és divatmagazin megszűnte után a hasonló tartalmú újság hiányát igyekezve pótolni 1842-ben **Dimitrije Jovanović** indította meg Pesten a **Peštansko-**

budimski skoroteča (Pest-Budai Futár), heti irodalmi és divatlapot, amely a Magazin néhány korábbi munkatársa mellett már a születőben lévő új szerb próza megalapozói, a bajai **Bogoboj Atanackovics** (1826-1858) és a szentendrei **Jakov Ignjatovics** (1822-1889) írásait is közölte, összhangban a lap meghirdetett esztétikai mértékével és a tisztább szerb irodalmi nyelv igényével. A nyelvújító Vuk Karadzics (1787-1864) néhány fontos polémikus írásának is helyet adtak a lapban, tiszta népnyelven, megreformált szerb cirill írással és új ortográfiával. E lap is igyekezett hírt adni a szerb kulturális és irodalmi életéről, s a szláv irodalmak mellett figyelmet szentelt a magyar, német francia irodalomnak is. Az olvasóközönség közönye miatt azonban csak mintegy két évig, 1844 nyaráig jelenhetett meg.

Az 1824-ben megindított, s a Matica srpska kiadásában folyamatosan megjelenő *Serbski letopis* (Szerb Évkönyv) folyóirat mellett Pest-Budán ekkoriban olykor három újság is megjelent. 1848 azonban mélyreható változásokat hozott a pesti és budai szerb közösségek életében is, s ezután mindinkább érezhető a hazai szerbség szellemi központjának délebbre, Újvidékre - a "szerb Athénbe" - való áttevődése.

A pravoszláv szerbek egyházi központja már a XVIII. század legeleje óta a szerémségi **Karlócai Érsekség** volt. Mégis, még évtizedeken át Pest-Buda szerbségének jelentős szerep jut a magyarországi szerbek - különösen - politikai életében, elsősorban a pesti Országgyűlésben, majd a Felsőházban való alkotmányos jelenlétével, s változatlanul az egyetemi képzésben - Bécs mellett. Főleg a szerb politikai sajtó megjelenésének központja lesz Újvidék. Mégis, amikor a hazai szerbek nemzeti, politikai és polgári egyenjogúságáért vívott politikai harcával már legendássá vált politikus, **Szvetožar Miletics** (1826-1901) az 1866-i magyar országgyűlés ülészakájának megnyitására politikai napilapot indított, **Zastava** (Zászló) címmel, azt 1866 februárjától egészen a kiegyezés évének (1867) közepéig Pesten adta ki. Az újság már európai keretbe állította a Monarchia szerbségének nemzeti és sorskérdéseit, s Újvidéken egészen az első világháborúig megjelent.

Jelentős politikai befolyása és szerepe volt 1864-1869 között **Jovan Jovanovics** (1833-1904) szerb költő, satirikus lapjának, a **Zmaj** (Sárkány) pesti számainak, aki akkoriban a pesti Tökölánium collegium igazgatója volt, s népszerűvé vált írói nevét is e lappal szerezte.

Egy független, de lojális, lényegében kormánypárti, de a szerb nemzetérdekű, reális politikát szem előtt tartó lap kiadását határozták el szerb országgyűlési képviselők és notabilitások 1888. április 1-jén a budapesti **Srpski dnevnik** (Szerb Napló) megindításával, melynek szerkesztője **Alekszandar Sztojacskovics** (1823-1893) magasrangú állami hivatalnok, történész és konzervatív

elkötelezettségű politikus volt. Orientációjával azonban a lap nem tudott szélesebb körben elterjedni, s 1889. március 31-én további kiadását megszüntették.

Szerb napilap kiadására Budapesten utoljára **Székely Viktor** hírlapterjesztő tett kísérletet, amikor 1900. május 6-án megindította **Male novine** (Kis Újság) című független lapját, kezdetben **Milan Petrovics** budapesti egyetemi hallgató szerkesztésében, aki a szerb érdekek védelmezését hangoztatta újságában, mely kezdetben elérte az 5000 példányt! Valóban páratlanul magas példányszámával, s elterjedtségével nemcsak Dél-Magyarországon, de Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában és Dalmáciában is, egészen 1905 végéig fenn tartotta magát. Korábbi szerkesztője, Milan Petrovics 1902 októberében **Srpske novosti** (Szerb Hírek) címmel konkurens napilapot is indított Budapesten, ez azonban 1903 június elején beolvadt a Male novineba. Figyelemre méltó, hogy az "ellenlap", a Srpske novosti megindítása mögött egy budapesti szerb rotációs lapnyomda létrehozásának a terve is szerepelt, ami a jelek szerint csak sikkasztás miatt hiúsult meg!

Az első magyarországi szerb szociáldemokrata lap megjelenése is Budapesthez kötődik: ez a **Népszava** szerb nyelvű mellékleteként indult, majd külön lapként **Narodni glas** címmel 1901. augusztus 18-tól (eltérő fejlécekkel is) az év október 31-ig jelent csak meg. A szociáldemokraták 1902. március 2-án a Népszava szerb mutációjaként **Narodna reč** címmel sikerrel, magas példányszámmal, indítottak új sorozatot, de elkobzásokkal és büntetésekkel csak 1904 júniusáig jelenhetett meg, ekkor további kiadását félbeszakították, de már júliusban folytatták 1904. december 9-ig. Az agrárparasztság irányába fordult **Slobodna reč** (Szabad Szó) 1907-ben ugyancsak Budapesten jelent meg. Végül 1910. július 1-jén, ugyancsak a Szociáldemokrata Párt kezdeményezésében megjelent a Sloboda (Szabadság) első száma, melyet rövidesen Újvidékre költöztettek.

A két háború közötti években Budapestnek nem volt szerb sajtója.

A második világháború után már 1945-ben a baloldali háttérű **Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja** megindította a közös **Sloboda** (Szabadság) című délszláv-szlovák lapot. Azonos indítékú volt 1946 áprilisában a rövid életű pécsi **Novi svet** (Új Világ) című szerb-horvát lap is. Végül 1946-ban Budapesten adták ki a **Naše novine** (Mi Újságunk) című hetilapot a hazai szerbek, illetőleg horvátok és szlovének számára, amely a politikai és történelmi változások függőségében, lényegében a kommunista párt, illetőleg később évtizedeken át - egészen a rendszerváltásig - a pártállam nemzetiségi közlönye volt, a **Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége** kiadásában. A szerb olvasóknak szánt közleményeket, cikkeket és írásokat cirill betűkkel szedték, a

szlovén nemzetiségnek külön rovata (oldala) volt. Később **Narodne novine** (Népújság) címmel jelent meg, egészen 1991-ig.

A rendszerváltás után 1991-ben a megalakult **Szerb Demokratikus Szövetség** lapjaként indult meg Budapesten a **Srpske narodne novine** (Szerb Népújság) című hetilap, jelképesen felújítva Teodor Pavlović 1838-ban megindított pesti szerb népújságának hagyományát.

NYOMDÁK ÉS KÖNYVKIADÁS

A szerb könyvnyomtatás 1493-ban alapozódott meg **Cetinjén, Crna Gorbán** (Montenegro), majd a XVI-XVII. században, pontosabban 1519-től Velencében, később Boszniában (**Goražde**), Szerbiában több kolostorban, 1552-ben **Belgrádban** nyomtak szerb könyveket. Velencében 1755-ben létesül újból cirill betűs szerb nyomda, 1770-től Bécsben, 1783-tól Lipcsében, végül 1795-től Budán nyomnak szerb könyveket. Bár még nem volt cirill betűkészlettel rendelkező nyomdája, az első szerb könyv mégis már 1770-ben elhagyta a sajtót Pesten. A boszniai, szarajevói születésű **Jovan Radić "Hazája emlékezetére" Ferenc Antal Eitzenberger** (1776) nyomdájában nyomatta ki - latin betűkkel *Mavro Orbini II regno degli Slavi* (Pesaro 1601) *A szlávok birodalmáról* című munkájának Boszniáról szóló részletét, **Sava Vladislavić** Szentpétervárott 1722-ben kiadott orosz fordítása nyomán. A **Kniga istorografija o narode slavenskom**, melyet a címlap szerint "*Pest szabad királyi városban, a Duna folyó közelében, a magyar székvárossal, Budával szemben*" nyomtak, egyetlen csonka példánya ismert, s a "*Bosnyák Királyság szláv népének történeti foglalata*" (miként belső címe pontosítja a tartalmat) napjainkig több talányt rejt magában.

A budai Egyetemi Nyomdában 1795 óta rendszeresen készül szerb könyvek mellett említésre méltó Beimel József pesti nyomdája, amelyben az 1837-ben újraindított Novij serbskij letopis (Új Szerb Évkönyv) néhány kötete is készült, itt nyomták a pesti szerb lapokat, s több könyv is e nyomdából került ki.

Az evangélikus **Hornýánszky Viktor** (1828-1882) budapesti nyomdájában készültek a brit bibliatársaság számára Vuk Karadžić és Djura Daničić teljes szerb bibliafordításának kitűnően nyomott kiadásai, s azok változatai (melyeket az utóbbi évtizedekben fototipikusan még mindig sokszorosítanak!).

Fővárosunkban egyébként az államosításig számos kisebb magánnyomda rendelkezett szerb betűkészletekkel, s ki tudta elégíteni a jelentkező igényeket.

A századelőn **Jovan Krnjac** nyomdász próbálkozott "Szerb Nyomda" létrehozásával, amely eredményesen működött a Várkert rakparton, illetőleg a Lónyay utcában, kellő érdeklődés hiányában azonban nem tudott fennmaradni. Sőt, felmerült egy rotációs szerb lapnyomda létrehozásának terve is!

A pest-budai szerb könyvkiadás megindulása az Egyetemi Nyomdához fűződik, mely Budán, a Várban működött. 1795-ben az Egyetemi Nyomda megszerezte Stefan Novaković bécsi könyvnyomtató műhelyének cirill betűkészletét, négy sajtóját, de a szláv (és román) nyelvű könyvek megjelentetésére jogosító császári privilégiumot is. Így a tankönyvkiadás kizárólagos, már korábban elnyert joga ezzel kiegészült elsődlegesen a hazai ortodox (görögkeleti, pravoszláv) egyház liturgikus könyveinek kizárólagos kiadásával. Ezzel ellensúlyozták az orosz egyházi kiadványok behozatalát is. Bár a magyarországi szerbek önálló szerb nyomda létrehozását áhították, Bécs erre nem hajlott, s a karlócai szerb ortodox érsek csupán az Egyetemi Nyomda szerb kiadványaira kapott felügyeleti jogot, de a könyvek kinyomtatását engedélyező cenzorok világi, olykor egyházi személyek voltak, akik Pest-Budán működtek.

Az Egyetemi Nyomda 1795-től jó fél évszázadon át a szerb könyvkiadás legfontosabb és legtermékenyebb műhelye, s a szerb felvilágosodás és nemzeti megújulás korában nem kevésbé a szerb nyelvújítás évtizedeiben jelentős szerepe volt. 1796-ban kiadott első könyvkatalógusa (majd 1798-ban és 1799-ben megjelent katalógusai) még az egyházi könyvek meghatározó jelenlétét tükrözi - korábbi, nem budai kiadványok mellett, melyek világi tartalmúak is. Bár a liturgikus és a tankönyvek kiadása továbbra is jövedelmező vállalkozása volt, megbízás alapján kezdettől fogva szépirodalmi, tudományos és ismeretterjesztő, történelmi, nyelvészeti műveket és nagy számban alkalmi kiadványokat, ódákat, disszertációkat is megjelentetett. A XIX. század közepéig az aprónyomtatványokkal együtt a budai Egyetemi Nyomdából kikerült szerb nyelvű kiadványok száma megközelítette az ezret.

A pesti Matica srpska irodalmi és tudós társaság megalapítását is kezdeményező **Josif Milovuk** (1793-1850) pesti kereskedő 1826-ban kezdte meg könyvkiadói tevékenységét. Könyvkereskedése az egykori **Rózsa téren** volt, mely a mai Váci utcáról (a régi Lipót utca felől) nyílt a Duna utcánál. Kiadványai között **Dositej Obradović, Jovan Sterija Popović, Sima Milutinović Sarajlija** könyvei találhatók, más népszerű és a maguk korában időszerű történelmi munkák mellett. 1833-

ban megjelentette könyvkatalógusát (Knjigoimenik), mely egyben az első szerb könyvkereskedői, árazott katalógus is. Közel száz művet sorol fel, melyeket árusított, mintegy húszat a Matica srpska kiadványaként, s több, mint hatvanat, mely az Egyetemi Nyomda kiadása. Boltjában kaphatók voltak horvát, német és lengyel könyvek is, valamint nevezetes szerbek arcképei, melyeket maga adott ki, térképek, s más képes szemléltető kiadványok. Jelentős könyvraktára mellett Vuk Karadžić munkáinak állandó bizományosa is volt. Könyvkereskedése az 1838. évi nagy árvíz során szinte megsemmisült.

A Serbski letopis fenntartása és folyamatos megjelentetése mellett a pesti Matica srpska megalapítása (1826) óta - alapító levelének szellemében is - elsődleges figyelmet szentelt szerb írók művei kiadásának. Már 1827-ben megjelentette Milovan Vidaković és Jovan Sterija Popović munkáit, melyeket Dositej Obradović, Georgije Magaračević, Jovan Subotić, Lukijan Musicki s mások művei követték. A világirodalomból Voltaire, a népszerű Kotzebue, magyar szerzőtől Imre János *Az ifjú bölcselkedő* című munkáját adta ki szerb fordításban.

A XIX. század közepétől a pest-budai szerb könyvnyomtatás és könyvkiadás alkalmi jellegű, s századunk elejére teljesen elsorvad. Számottevőbb hazai szerb könyvkiadásról az utóbbi évtizedben, a rendszerváltás óta beszélhetünk, mely elsősorban hazai szerb írók műveinek közreadására korlátozódik.

A magyarországi szerb iskolák nemzetiségi nyelvű tankönyveinek igényét a Tankönyvkiadó Vállalat, illetőleg a Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. látja el kiadványaival, az illetékes minisztérium támogatásával.

KÉT IRODALOM VONZÁSÁBAN: VITKOVICS MIHÁLY SZERB ÉS MAGYAR ÍRÓ

Mihailo Vitković magyarországi szerb költőt a magyar irodalomtörténet-írás mint Vitkovics Mihály magyar íróként tartja számon. Méltán teheti ezt, hiszen a két nyelven, szerb anyanyelvén és magyarul alkotó író egyaránt írta be nevét mind a magyar, mind a szerb irodalom történetébe. A két nyelven alkotó, egyidejűleg két irodalomhoz kötődő író tájunkon egyébként századokra visszamenőleg sem párhát ritkító, szokatlan jelenség. De Vitkovics jelentőségét annyiban becsülhetjük többre, mert olykorban törekedett tudatosan a két irodalom kölcsönös megismertetésére, rokonítására, amikor mind a magyar mind a szerb irodalom kibontakozásának ígéretebb távlatait kellett meglapozni, nem

utolsósorban modern irodalmi nyelvét kiépíteni. Adottságaihoz, s tehetségéhez mérten Vitkovics egyidejűleg vállalta és vállalhatta mindkét irodalom művelését.

Eger szülőtte volt - az egri szerb anyakönyvek bejegyzése szerint 1778. augusztus 25-én született -, de élete javát Budán és Pesten töltötte, ahol kétnyelvű írói munkássága is kiteljesedett. Anyja révén Szentendréhez, a magyarországi szerbek e régi, patinás művelődési központjához, apai ősei nyomán - akik egykor Hercegovinából menekedtek Magyarországra - több nemzedéken át a hazai szerbség legészakibb, egri közösségéhez kötődött. Vendégszerető pesti otthona a kor magyar és szerb íróinak kedvelt találkozóhelye volt, s a víg kedélyű házigazda egyaránt mondhatta barátjának Virág Benedeket, Kazinczy Ferencet s Berzsenyi Dánielt vagy a kor szerb irodalmi életének reprezentánsait, Lukajin Musickit vagy Vuk Stefanovic Karadzicot. Kazinczy „pesti triászának” volt a lelke, amely „Kazinczynak írását a fővárosban képviselni és közrehatását támogatni” tűzte ki céljaul, s jelentős szerepet játszott a magyar nyelvújítási harcban, de egyaránt tudott lelkesedni a szerb irodalom jó ügyéért is! Egyidejűleg a kor magyar közvéleményét - s olykor elsőként - tájékoztatta-tudósította a szerb nyelv és irodalom állapotáról, szerb írókról és tudósról. S megint egyidejűleg a magyar könyvek terjesztésének előmozdításáról értekezett lelkesen!

Vitkovicsot, a tekintélyes pest-budai ügyvédet - akinél Deák Ferenc s Teodor Pavlović egyaránt bojtárkodott - Széchenyi István is kitűntette bizalmával, s 1827-ben Pesten alapított szerb közművelődési társaság a Szerb Matica folyóiratának, a Serbske Letopisi (Szerb Évkönyvek) munkatársa is. Vitkovics évtizedeken át tartó, terjedelmes levelezést folytat Kazinczyval és ifjúkori szerb barátjával és költőtársával, Musickival, s levelezik a szerb felvilágosodás nagy írójával, Dositej Obradoviccsal, vagy a festő Arsenije Teodoroviccsal, s Kölcsövel, Berzsenyivel, Döbrentei Gáborral, Szemere Pállal, s másokkal. Kazinczy, Berzsenyi, Virág Benedek, Vörösmarty költeményekkel tiszteli meg, miként Musicki is több ódát szentelt neki. 1829. szeptember 9-én hunyt el Pesten. Nemcsak a hazai szerbség gyászolta: koporsója mellett megindulva állt Fáy András, Vörösmarty, Helmeczy, Toldy, s távozása a kor magyar irodalmi életének emlékezetes vesztesége volt. Vörösmarty és Musicki verssel adózott emlékének.

Költői erényei - a klasszicista verselés divatja korában - inkább népszerű és énekelt népies magyar dalaiban jutottak természetesebb kifejezésre. Miként Horváth János írta, „*dalköltészete a tiszta magyar ágban is átmenetet tüntet fel a korábbi énekszerzés, s az új népies dalköltészet között...Ő, egy idegen népköltészet jó ismerője, élénken érezhette a magyar népköltészet némely*

formai különlegességeit, s éppúgy határozottabban igyekezett azokhoz idomulni, mint magyar költőtársai a...nekik idegenszerű szerbus modorhoz”. De több mint egy évszázada kiérezte ezt már Toldy Ferenc is, s ezeket írta: „Nem keveset lendített ő a szerb népköltészet némely darabjai átdolgozásával is a nép költői felfogása méltánylására, mi által később műköltészetünk is egy új fejleményi stádiumba tereltetett” (1868).

A magyar műfordítás-irodalom története Vitkovics nevét a szerb népköltészet első hiteles fordítójaként is jegyezheti, aki Vuk Stefanović Karadžić klasszikus szerb népköltési gyűjteményének sok darabját szolgáltatta meg magyarul, tágabb értelemben is a népköltészetre irányítva a figyelmet. De az újabb kori szerb műfordítás-irodalom is méltán említheti, mint a magyar irodalom első szerb fordítóját aki **Csokonai Vitéz Mihály** költészetét, **Kármán József** „Fanni hagyományai” című regényét mutatta be a kor szerb olvasóinak. Első nyomtatásban megjelent kötete, **Kármán regényének szerb átdolgozása**, a **Spomen Milice** (Buda 1816. Egyetemi Nyomda) a szerb regényirodalom élesztgetésében is jelentőséggel bír, miként fiatalkori magyar levélregénye, mely „A költő regénye” címmel vált ismertté, ugyancsak sajátos helyet s megítélést igényelhet a századelő magyar prózairodalmának elemzésénél.

Amilyen aggodalmasan figyelte Napóleon hadainak közeledtét, olyannyira örvendezett a szerbiai törökeiellenes népfelkelés (1804) kedvező bontakozásának. Belgrád felszabadításának hírére 1807-ben Budán nyomtatja ki szerb nyelvű „Ének a szerb vitézek dicsőségére” című lelkeseledését, amellyel magára vonja a cenzúra gyanakvó figyelmét... Ekkor írja Budáról Musickinak: „De még nagyobb örömet okozott nekem az az újság, hogy hazánk, testvéreink teljesen felszabadították magukat a török iga alól, s a szláv nemzet újból uralkodni kezd.” S később, 1824 körül, amikor a Tudományos Gyűjteményben közzé akarja tenni „Szervia állapotjának rövid esmertetését”, szándékát a cenzúra akadályozza meg.

1808 végén levéllel fordul régi, apai barátjukhoz, Dositej Obradović íróhoz, aki már a felszabadított Szerbiába ment át, **Kara-Gyorgye** első közoktatási minisztere lett. Válaszában Obradović ezeket írta Vitkovicsnak Belgrádból Budára: „...nekem nem kevésbé kellemes gondolnom Önre és Ön rendkívüli igyekezetére, hogy művelődésünk letéteményese legyen, mert ez az az út, amelyen haladva népünknek a legjobban lehetünk, s kell is hogy legyünk szolgálatára”.

Vitkovics Mihály személye és műve irodalmi és művelődéstörténeti köztudatunkban régtől a magyar-szerb irodalmi kapcsolatok jelképévé vált, bár e jelképségét az író halála óta eltelt több

mit másfél század során sokféleképpen magyarázták és fogták fel, midig a korszak, a történelmi pillanat szerencsésebb meglátásához, vagy éppenséggel meg nem értéséhez mérten, de mégis sorsközösségünk történelmi vállalásának tudatosodó felismerése jegyében. A legutóbbi időkig már-már feledésbe merülő személye és műve körül még csendes versengés is folyt: vajon a magyar vagy a szerb irodalom mondhatja-e inkább a magáénak?! Szerepe a kor magyar és szerb irodalmi életében azonban egyaránt figyelemre méltó, s még ha megnyilatkozásai olykor ellentmondók is, és indítékai olyankor méltányolható becsvágykényszeréből fakadnak, jelenléte kora magyar és szerb irodalmi világának találkozásánál elévülhetetlen. Csak meglepéssel tehetjük hozzá: egyéni írói teljesítménye, változatos életművének legjava is van olyan, hogy újabb feltárássra és bemutatásra legyen érdemes! Művét azonban csak úgy értelmezhetjük helyesen s érdemben, ha mind a magyar, mind a szerb nyelvű írásainak teljességében szemléljük. Jól látta meg ezt már évtizedekkel ezelőtt Vitkovics két nyelvű életművének első alapos felmérője, **Mladen Leskovac** akadémikus, újvidéki irodalomtörténész:

„Írói arcképének összetettségét fokozza, hogy Vitkovics a szerb irodalmon kívül a magyar irodalmat is ápolta, hogy az ő munkássága a szerb irodalom területén függ a magyaroknál fennálló irodalmi állapotoktól, és fordítva, hogy kora szerb irodalmának állapota tükröződött Vitkovicsnak a magyar irodalomban való munkásságán is. Mint írói egyéniség Vitkovics tehát csak akkor világosodik meg, amikor mindkét irodalomban való munkásságát párhuzamosan tanulmányozzák.”

Vitkovics Mihály magyar és szerb nyelvű, de szerves egészét alkotó életműve a XVIII-XIX. század fordulóján, a múlt század első harmadában a szerb-magyar irodalmi kapcsolatok kivételesen izgalmas, szép fejezetét képezi, s hitelesen vall magyarok és szerbek alkotó együttéléséről és egyidejű nemzeti törekvéseiről akkori közös hazájukban. Személyében olyan élő közvetítő kapcsolatot testesített meg, s teremtett a kortársi magyar és szerb irodalom között, amilyenre aligha találhatunk példát. Élete és munkássága így lett eggyé a magyar és a szerb irodalom egyidejű, őszinte és odaadó szolgálatában, s példája a szerb-magyar irodalmi kapcsolatok élő jelképévé vált.

A PESTI COLLEGIUM „TÖKÖLYÁNUM”

Tököly-Popovics Száva Pesten, 1838. augusztus 21-én kelt alapító levelében írja - szem előtt tartva egyfelől „a felvilágosodásnak a szerb nemzet terjesztésére szolgáló jótékony-intézetek szükséges

voltár”, másfelől pedig „meggyőződve lévén arról, hogy a mi (szerb) nemzetünk is csak művelődés által juthat tisztelet, dicsőség, és minden jólétre, egyedül csak az én kedves nemzetem iránti szeretetből ezen szabad királyi Pest városában, hol egyetem van, megszereztem az úgynevezett Nagy Kereszt utcában, 276. szám alatt fekvő házat, és ezen házat, mint nemzeti intézetet örök lakásul hagyom azon szegény tanulók számára, akik a pesti egyetemen járnak.”

Tököly-Popovics Száva (Sava Tekelija, 1761-1842) dédnagypapja, Jovan Popović Buda felszabadításánál (1686) harcolt, majd 1697-ben Savoyai Jenő győztes zentai csatájában tűnt ki hősiességével, s „kevermesi és vizesi” prédikátummal 1706-ban nemességet nyert a császártól. A család a Tököly (Tekelija) nevet is felvette. Az aradi földbirtokos Tököly Száva a hazai szerbek közül elsőként szerzett jogi doktori címet a pesti egyetemen (1786), s kitűnt a magyarországi szerbség politikai életében. Különösen, mint a hazai szerbek művelődésének nagy mecénása, kivált a pesti Tökölyánium collegium megalapításával maradt fenn emlékezete. A múlt században a szerbek Széchenyi-jének mondták. (Amikor 1861-ben Újvidéken megemlékeztek születésének centenáriumáról, az ünnepeken a Magyar Tudományos Akadémiát Jókai Mór képviselte.)

A későbbi Zöldfa-, a mai Veres Pálné utca 17-19. szám alatti telken álló kétemeletes, klasszicista épületben az alapító még életében megnyitotta „Tökölyánium” néven ismertté vált collégiumát a pesti egyetemen tanuló szerb ifjak számára. Az épület kapuzata fölé vörös márványba vésett kétnyelvű feliratot helyezett, amely az új épület főpárkányába építve ma is hirdeti magyarul és szerbül az alapító emlékét: **TÖKÖLY A TANULÓKNAK!**

Megnyitását (1838) követően maga az alapító Tököly-Popovics Száva igazgatta a collégiumot, majd elhunytá, 1842 után, végrendelete szerint az alapítvány és az intézet kezelését a még 1864-ig Pesten (majd Újvidéken) működő Matica srpska vette át 1877-ig, mely ugyancsak az collégium épületében kapott helyet. Mivel a Matica Újvidékre tette át székhelyét, ugyancsak az alapító végakarátának megfelelően a collégium és az alapítvány gondozása a Pesti Görögkeleti Szerb Egyházközösségre szállt, mely 1902-ig kezelte. Ekkor ideiglenesen a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi kormányzat vette át gondozását, mígnem 1902. február 2-án kelt királyi elhatározás folytán a Tököly Száva „szerb tanulókat gyámolító” alapítvány új szervezetet nyert, s gondozása, igazgatása és szellemi felügyelete a mindenkori magyarországi szerb pátriárka (karlócai érsek) fővédnöksége, illetőleg egy külön patronátus felügyelete alá került, a mindenkori budai görögkeleti szerb püspök elnökleite alatt. Első patronátusának fővédnöke így Brankovics György karlócai szerb püspök elnökleite alatt. Első patronátusának fővédnöke így Brankovics György karlócai görögkeleti érsek, szerb metropolita-pátriárka lett, elnöke pedig a tragikus végű Bogdanovics Lukiján

ján budai püspök. Alelnöke a már Újvidéken székelő szerb Matica akkori elnöke, Antoniije Hadzsics író, a Kisfaludy Társaság tagja lett.

Régi épületében a Tökölyánium 1907. június végéig működött, amikor megkezdtek bontását. Helyén a kiváló képességű, a budapesti műegyetemen, a bécsi akadémián, és a párizsi École des Beaux-Arts-on képzett építész, Fellner Sándor (1857-1944) tervei alapján emelték a ma is álló, impozáns collégiumi épületet, a hozzá szervesen tartozó bérpalota résszel. Az új épület alapkövének letételére, melybe díszes szerb és magyar nyelvű alapító okmányt helyeztek el, 1907. november 10-én került sor. Az alapkövet Bogdanovics Lukiján budai püspök, a Patronátus elnöke szentelte meg. A collégium az új épületben az 1909/10. iskolaévtől kezdett működni. A 800.000,- Korona költséggel emelt épület felépítése a fővárosi szerbek utolsó, e századi legnagyobb beruházása volt. A Tökölyánium díszkapujának szemöldökívében magyar és szerb nyelven vésték kőbe aranyozott betűkkel az intézmény nevét: Tökölyánium - Tekelijanum. A kaputól jobbra ugyancsak kőbe vésett felirat utal az építésze: Épült Toronyi Fellner Sándor műépítész tervei szerint 1907-1908.

A megbízást a Tökölyánium új épületének megtervezésére Fellner Sándor azután kapta, hogy a Várban, a Szentháromság téren elkészült a volt Pénzügyminisztérium hatalmas épülete (1901-1904), melynél az eklektikus építkezés felfogásának érvényesítése mellett a historizmus iránti rendkívüli alkalmazkodásról tett tanúbizonyságot. Míg a Várban, a Mátyás templom szomszédságában, gazdag ornamentikájú gótikus díszítőelemeket használt fel, a budapesti szerb Tökölyánium megrendelői - Bogdanovics Lukiján püspök és Sztjevan V. Popovics igazgató - azt kérték, hogy a tervezésnél vegye figyelembe a középkori szerb bizantinikus építészeti, elsősorban dekoratív részleteit. Példaként mintha a korább emelt újvidéki püspöki rezidencia (Vladimir Nikolics építész alkotása) és a karlócai szerb gimnázium dekoratív épülete sejtett volna fel, melyet Pártos Gyula tervei szerint 1891-ben építettek. Kanitz Fülöp, Mihailo Valtrović és Dragutin S. Milutinović rajzait bocsátották rendelkezésére, melyekről a régi szerb egyházi építészeti dekoratív kőplasztikáját ismerhettem meg elsősorban. Fellner stilizálva e díszítőelemeket bőségesen alkalmazta a homlokzaton. Különösen feltűnő a kapubéllete ferde síkját tagoló oszloprend fejezeteinek hasonlósága a szerbiai, XII. századi Studenica kolostor portáljával.

A „Tökölyánium” hosszan elnyúló utcai homlokzatát két timpanonos, a főpárkány fölé magasodó rizalit tagolja, a második és harmadik emelet szintjében félkörös zárt, felül nyitott erkélyekkel, háromnyílásos ablakokkal. A rizalit határolta középső homlokzati síkot triforiumok (háromnyílásos

ablakok), a faparkány alatti szinten biforák (kettős osztatú ablaknyílások) tagolják, melyek félköríves záródásukkal, oszlopaikkal a bizantinikus építészet hagyományát idézik, bár a teljes homlokzat architekturális megfogalmazása stilizált, miként az alkalmazotti áttört és felületi, faragott kő díszítések is.

Az épület II. és III. emelete között, a rizalitok határolta homlokzati részen három bronz domborművet helyeztek el, melyek **Gönczy Lajos** (1864-1919) szobrász alkotásai, akit Fellner Sándor szívesen alkalmazott épületeinek díszítésére (A régi Pénzügyminisztérium két toronyvitézét is ő készítette a Várban 1906-ban, vert vörös rézből). A domborművek - a följük helyezett évszámok utalásával - az alapító Tököly Szávát ábrázolják a temesvári szerb nemzeti kongresszuson 1790-ben, majd a Tökölyánum megnyitását 1838-ban: az alapító Tököly Száva szerb polgárok és az egyház képviselőinek jelenlétében bevezeti első ösztöndíjasait a collegiumba. A harmadik dombormű allegorikus, s a nagynevű alapító emléke előtti hódolatot jelképezi: Georgije Branković pátriárka, Lukijan Bogdanoić budai püspök, Stevan V. Popović collegiumi igazgató, a pest-budai egyházközségi elnökök és párókusok, s más szerb notabilitások jelenlétében babérkoszorúval ékítik Tököly Száva mellszobrát. A bal sarokban, szalonkabátban, maga az építész Fellner Sándor is látható. Az épület kivitelezésén számos fővárosi szerb iparos-vállalkozó is dolgozott. A kerámia díszítést a **Zsolnay Testvérek** cég készítette.

Különösen díszes kivitelezésben készült a kollégium magasföldszinti díszterme, amelyben minden év január 27-én a szerb művelődés védszentje, Szent Száva első érsek ünnepén tartottak ünnepséget, egyben megemlékezve az alapító neve napjáról is. A díszterem boltozatát a „*kevermesi és vizesi*” nemesi előnevet viselő Tököly-Popovics család címereivel ékítették.

A Tökölyánum collegiumot 1952-ben államosították.

Fennállásának és folyamatos működésének addigi 114 esztendeje alatt több mint négyszáz, főleg hazai szerb fiatal szerzett diplomát a pesti egyetemeken és főiskolákon bölcsészettudományi, jogi, mérnöki, orvosi, képzőművészeti szakokon. A népszerűen „*Pantheon*”-nak nevezett ódon, régi kollégiumi épület, s az új collegium lakója volt **Kosta Ruvarac** (1837-1864), a korán elhunyt író és irodalmi kritikus, **Veljko Petrović** (1884-1967) elbeszélő, itt működött az 1860-as években a **Preodnica** (Előőrs) irodalmi társaság, az intézet igazgatója volt a nagy romantikus szerb költő, **Jovan Jovanović Zmaj** (1833-1904). De a Tökölyánum adott helyet a Matica srpska irodalmi, tudós és közművelődési társaságnak, s körötte gyülekeztek a Pest-Budán tanuló szerb ifjak nemzedé-

kei, hozzá kapcsolódik **Laza Kostić** (1841-1910) költő pályaindulása vagy **Teodor Pavlović** szerkesztő, **Jakov Ignjatović** író munkásságának egy része is. A szerb művelődés történetének, a hazai szerb értelmiség kiművelődésének jelentős korszaka a Tökölyánum collegium megalapítása és fennállása több mint egy évszázadon át.

SZÍNHÁZ ÉS SZÍNJÁTSZÁS

A magyarországi szerb színjátszás megalapozásában jelentős szerepet játszott Pest. A belvárosban, a **Régiposta utca 4.** számú ház tűzfalán emléktábla emlékeztet Kelemen László 1790. október 27-én megtartott első magyar nyelvű színielőadására, melyet a Rondellában, a régi pesti városfal Duna parti őrbástyájából már 1774-ben átalakított német színházban rendeztek. Pest város magisztrátusa 1812-ben e „játékszínt” - amikor a mai Vörösmarty téren felépült az új német színház - átadta a Magyar Színjátszó Társaságnak. Színpadán csakhamar két olyan színielőadás megrendezésére is sor került, melyek a szerb színháztörténet meghatározó eseményei lettek.

1804-ben **Kara-Györgye** vezetésével Szerbiában kitört az első török elleni népfelkelés. Bár a napóleoni háborúk idején kezdeti sikereket ért el - így 1806 végén a felkelők Belgrádot is felszabadították -, az európai hatalmi és erőviszonyok alakulása 1813-ban megpecsételte teljes politikai kibontakozását, és elbukott. A szerbek aránytalan, hősiessé küzdelme a négy évszázados török elnyomás végleges megszüntetésének reményében Európa szerte páratlan elismerést váltott ki, s a felkelés alakulását nagy érdeklődéssel és rokonszenvvel kísérték figyelemmel. Egy fiatal magyar színész, **Balog István** (1787-1873) ekkor az egykorú újsághírek és tudósítások alapján *Cerny Gyuró vagy Belgrádnak megvétele a Törököktől* címmel 1812. júliusában Pesten „*nézőjátékot*” írt négy felvonásban („*a Csa. Kir. priv. Bétsi újságok szerént*”), melyet a rendőrség és a cenzúra gyanakvása közepette 1812. szeptember 12-én színpadra vitt a Rondellában. A pesti bemutató zártkörű előadás volt az itt élő szerbek és görögök számára, s külön meghívókat is nyomtattak hozzá. A darab zenéjét és eredeti szerb nyelvű dalbetéteit az ifjú **Rothkrepf** (később **Mátray**) Gábor (1797-1875) szerezte. Balog István darabja színpadon **Cserni György** címmel, mint „*nagy vitézi játék énekekkel*” ment, s főhőse „*Cserni György, Szervianak Goszpodárja*” volt. Bár már novemberben - fél tucatnyi előadás után - a darabot az éber cenzúra leparancsolta a színpadról, viharos lelkesedés kísérte bemutatóit, s az időszéri történetet felidéző magyar színdarabban különösen a szerb dalok váltottak ki szűnni nem akaró ovációkat s újrázásokat, természetesen a fellelkesült pesti szerb nézők soraiban. **Ruzsica** szerepében e dalokat **Széppataki Róza**, a későbbi **Déryné** énekelte. Naplójában így emlékezik sike-

rére: „Ezek közben történt, hogy egy színész - úgy gondolom Balog István, Cserni György szövegét írta, a színpadra alkalmazva énekekkel s ekkor írta Rothkrepf Gábor, mint fiatal gyermek, tán alig tizenéves, zenéjét, és pedig oly jellemszerűleg, mintha mindig a rácok között lakott volna. Én nem értettem még akkor ahhoz, hogy mi a jellemző, de az egész közönség ítéletét írom itt le. És oly szerencsével volt megírva, hogy a darab sokáig, későbbi időig is fönttartotta magát. Én játszottam benne Ruzsácát, egy kis rác leányt és énekeltem benne rác nyelven egy áriát és egy párdalt. Az áriának a textusa így hangzott szomorúan:

Što mi fajde od mladosti

Kad prebivam u žalosti

Što ne mogu s dragim biti

Ni o danu ni o noći.

Volt dicsőség, volt tapsvihar, én még kis életemben olyat nem kaptam, de akkoriban még tán senki sem. Volt minden dal végével főrázás, kihívások.”

A tiltások ellenére Balog István Cserni György színműve negyed századon át számos előadást ért meg országszerte, 1815-től Joakim Vujić (aki már a bemutatót követően lefordította szerb-re, s 1813-ban eredménytelenül folyamodott előadásának engedélyezéséért) végre hazai szerb színpadon is előadhatta, Szegeden és Újvidéken, majd jóval később Szerbiában is.

Színészi pályájának félszázados évfordulóján a szerző-színész Balog István 1857-ben a pesti Nemzeti Színházban jutalomjátékául e sikeres régi darabját, Cserni György népszínművét választotta, s újonnan színre alkalmazta azt. E felújítás érdekessége, hogy a szerb dallamokat a budai születésű **Kornelije Stanković** (1831-1865) zeneszerző feldolgozásában adták elő.

A pesti Rondellában, a **Magyar Színjátszó Társaság** játékszínének színpadán rendezték meg az első magyarországi hivatásos szerb színielőadást is! E színháztörténeti kezdeményezés az akkoriban Szentendrén tanítóskodó, bajai születésű **Joakim Vujić** (1772-1847) érdeme, aki 1813. július 22-én folyamodott József nádorhoz a Pesten tanuló szerb egyetemi ifjúság nevében, egy jótékony célú szerb színielőadás megtartásának engedélyezéséért E kérelmet magyar színészek (Balog István, a Cserni György írója és Láng Ádám), is aláírták, s támogatta az akkoriban Pesten tanító **Milovan Vidaković** (1780-1841) szerb író. Az előadást a Magyar Színjátszó Társaság augusztus 22-i falragaszán jelentették be, miután a kérelmet jóváhagyták: „*Jövő kedden, az augusztus 24-ik napján a Magyar Játék Színben a Felső Helytartó Tanács kegyes engedelmeivel egy Dilettans Rátz Társaság által a Szentendrei Rátz Preparandia Institutumnak segedelmére elő fog adódni rátz nyelven egy néző játék 3 felvonásokban, ezen rátz nevezet alatt: Kresztalitz (Papagáj).*” August

Kotzebue (1761-1819) Der Papagoy című népszerű három felvonásos színdarabját mutatta be a Rondellában az alkalmi szerb színtársulat - Joakim Vujić átdolgozásnak beillő szerb fordításában. A darabban maga Joakim Vujić is színre lépett de játszott benne a szerbül beszélő Balog István is, **Fehér Tamás**, a magyar játékszín „színmestere”, **Balog Julianna** színésznő, s további négy szerb nemzetiségű színjátész, többségében egyetemista és diák. A közönségsiker mellett az előadás 610 Forint bevételt is hozott, melynek harmada a segédkező és rászoruló egyetemistáknak, másik harmada a Magyar Színjátszó Társaságnak jutott, végül az utolsó harmadot az 1812-ben Szentendrén megnyitott szerb tanítóképző kapta.

Említésre méltó az a budai műkedvelő színtársulat, amely 1861-ben több darabot vitt színre a zeneszerző **Kornelije Stanković** fivére, **Josif Stanković** tabáni házában, illetőleg az annak kertjében kialakított arénában. Pest-budai fiatalok voltak a színtársulat tagjai, s a pesti Tökölyánium kolégium egyetemistái. A társulatot **Kosta Ruvarac** (1837-1864) hozta össze, aki jogot és esztétikát hallgatott a pesti egyetemen, s már kitűnt irodalmi kritikáival és szépírói munkásságával. Maga is fellépett, s az ő fordításában és átdolgozásban kerültek színre a német és szlovák színdarabok. Az újvidéki Szerb Nemzeti Színház létrehozásának javára a budai szerb műkedvelő színtársulat 1861. július 3-án bemutatta **Jovan Sterija Popovic** (1806-1856) A fősvény (Tvrdica) című komédiáját. Az egykorú sajtó tudósítása szerint a társulat kimagasló teljesítményt nyújtott, s egyes tagjai kivételes színészi tehetségről adtak bizonyóságot.

A századforduló éveiben a pest-budai műkedvelő szerb színjátszás népszerű, elsősorban vígjátéki repertoárra korlátozódik, így a Sloga (Egység) dalárda színjátékjai 1897-ben **Kosta Trifković** (1843-1875) Gratulálok (Čestitam) című színdarabját mutatják be a Vigadóban.

A két háború között, s a második világháborút követően is a magyarországi szerb műkedvelő, alkalmi színjátékok elsősorban a népszerű szerb vígjátéki repertoár felidézésére korlátozódnak, hagyományosan **Kosta Trifković** (1843-1875), és **Branislav Nušić** (1864-1938) színdarabjainak és komédiáink színrevitelével, általában egy helyi bemutató teljesítményéig. Változatlanul kedveltek a főleg falusi nézőközönség előtt a népszínművek.

Már a rendszerváltást követően alakult meg Budapesten a **Joakim Vujić Színház**, részben a hivatásos magyarországi szerb színművészek irányításával és közreműködésével, amely országosan tart előadásokat a hazai szerb közönség előtt, repertoárjára tűzve modern darabokat (Mrozek, Ionesco, Dürrenmat), s eredeti szerb musical előadásokat is produkálva.

Néhány éve szülővárosában, Baján, szobrot állítottak Vujić Joakimnak (1772-1847), a hívtasos szerb színjátszás megalapozójának (Aleksandar Zarin szerb szobrászművész alkotását, a bajai szerb nagytemplom főhomlokzata előtt helyezték el).

JELES NAPOK

A magyarországi szerbek az ortodox (pravoszláv, görögkeleti) naptárhoz igazodnak egyházi ünnepeik, és az azokhoz kapcsolódó ősi - közösségi és otthoni, családi - szokásaik megtartásában. A nyugati keresztény (katolikus) ünnepekhez viszonyítva ez a naptári rend két vonatkozásban is eltérő. A keleti keresztények közül a szerbek azon pravoszlávok közé tartoznak, akik változatlanul a Julianus-naptárt követik. Ez a Krisztus előtt 46-ban megreformált római naptár, s tévesen mondják "ó-hitű" naptárnak, jobban illik reá a "régi naptár" elnevezés, szemben a jelenleg a világon legelterjedtebben használt Gergely-naptárral, ("Új naptár"), melyet XIII. Gergely pápa rendeletére 1582-ben a Julianus-naptár helyett vezettek be (a történelmi Magyarországon néhány évvel később). Gregorián naptárnak is mondják. Bevezetésekor a korábbi Julianus-naptárhoz viszonyítva az eltérés mindjárt 10 napot tett ki, azóta a szökőévek eltérő figyelembe vétele miatt ez a különbség 13 nap. Így pl. december 25-ére eső Karácsony ünnepét a hazai szerbek is tizenhárom nappal később, a rá következő esztendő január 7-én ünneplik. A 13 napos késés azonban csak az állandó ünnepekre vonatkozik, s nem azokra, melyek a Húsvét ünnepköréhez tartoznak.

Húsvétot - Krisztus feltámadásnak ünnepét a niceai zsinat 325-ben a tavaszi napéjegyenlőséget követő első holdtölte utáni vasárnapra határozta meg, s ez az ún. változó ünnep legkorábban március 22-én, legkésőbb április 25-én lehet. Időpontjától függenek a keresztény egyházi év változó ünnepei (a húsvétot megelőző nagyböjt kezdete, Pünkösd, Krisztus mennybemenetele, a Szent Lélek eljövetele). A két naptárhoz való igazodás következtében a szerb húsvét olykor egybeesik a "magyar" húsvét dátumával, de az eltérés rendszertelenül változó, s több hetet is kitehet.

A karácsonyt megelőző téli ünnepkör november végén a hat hetes nagyböjt beköszöntével kezdődik (*Bozsityne poklade*), melyet az utóbbi évtizedekben már nem tartanak be, de a pénteki, esetleg szerdai napokon is, a hagyománytisztelő családokban általában a böjtös étrendhez igazodnak. Ez szigorúan a növényi eredetű táplálékot jelenti (a tejtermékek, tojás kizárásával!), melyhez

hal is járulhat. A húsevő napoktól vidáman búcsúznak, általában közös táncmulatsággal, melynek éjféltkor illik véget érnie (*pokladni bal*).

A böjt derekára, december 19-ére (Új naptár szerint) esik Szent Miklós ünnepe (valójában december 6.), amely a szerb családok egyik legelterjedtebb védszentje. Két nappal előzi meg Szent Barbara nagyvértanú napja, amikor magvakat (búzát, kukoricát) főznek, s ezen napon vetik el általában tányérba a karácsonyig csíráztatott búzát. Karácsonykor piros mécses kerül a közepébe, s piros szalaggal övezik. A Szent Miklós napi védszentünnep étrendje hagyományosan böjtös-halás, s csak újabban kerül az asztalra húsétel is.

A karácsonyt két héttel megelőző vasárnap (illetőleg annak szombati előestje) az *anyák napja* (*materice*), amikor ajándékok fejében a gyermekek köszöntik anyjukat, s tágabb körben is az anyákat, az egy héttel megelőző vasárnap pedig az *apák napja* (*ocsevi, oci*), amikor a családfőt, az apákat köszöntik. Az ajándékok: termények (gyümölcs, dió), újabban édesség, de pénz is, melyet mintegy megváltásnak adományoznak, mert kedves szokás a szülők lábának jelképes megköltözése, majd kioldozása.

A karácsony ünnepe a legtartalmasabb otthoni, családi ünnep, mely számos, még a kereszténység előtti időkből fennmaradt, de a keresztény egyháztól is tolerált és befogadott szokást őriz. Az ünnepi előkészületek napokon át tartanak - városi környezetben is -, bár urbánus körülmények között a szokások maradéktalan betartása körülményes, s megköveteli azok módosítását.

A nagyböjt csak a karácsony estét követően ér véget, tehát karácsony estéjét szigorúan a böjt előírásai szerint tartják. Az ünnepi előkészületek a család apraját-nagyját körükbe vonják. A gyerekek egykor már három nappal a karácsony előtt rigmusokkal köszöntötték az ünnep eljövetelét. A karácsony estét megelőző nap a "Tucindan", amikor különösen kell ügyelni arra, hogy ne kerüljön sor veszekedésre, netán összetűzésre, mert ez az egész eljövendő esztendőre kihatással lenne, s megbetegedést is előidézhethet!

Karácsony este - *Badnji dan* - a háziasszonyok számára már hajnalban kezdetét veszti, ugyanis a rituális karácsonyi kalácsokat ekkor kell elkészíteni és kisütni. Ezek sorában máig is elmaradhatatlan a karácsonyi díszes kalács (*Kityeni vagy. veliki kolács*), amely nem böjtös tésztából készül, de nem is fogyasztják aznap, hanem csak egy héttel később, újév napján szegik meg rituálisan. E kalács két egymásra helyeztet cipónyi tésztából készül, melyet *meander-szerű* (szögletesen kígyózó vonalú (görög) díszítőelem), tésztából nyújtott és formázott övvel öveznek. Tetején négy, kereszt alakban átlósan egybefogott téstarózsát képeznek ki, így négy mezőre oszlik a kalács teteje.

melyekbe tésztából formázott madarakat, hordókat, kalászokat helyeznek el. A kalács közepébe száraz bazsalikom szál kerül, piros fonallal átkötve, tészta gallérral. E kalács az ősi termékenység mágiát képviseli. Régebben még külön sütöttek nap, hold, szőlő, szántó, ökrök formájú termékenység-kalácsokat is. Maig azonban fennmaradt a bőjtös "zdravljic", egészség-kenyér sütése, kizárólag a karácsony esti vacsorához. Ennek tetejét megsózzák, s a házigazda annyi kereszt-barázdát vág tetejébe, ahány családtag van a házban. A karácsony esti étkezés bőjtös, általában bab, vagy hal.

A karácsonyi kalács egészen újév napjáig a terített asztalon áll, szakajtóban (vagy tálon), búzába ágyazott három almán. A kalács körül termékek vannak: dió, mandula, hagyma, aszalt szilva, cukor, és pénzérme.

Karácsony első napján vége a bőjtnek. Ekkor a déli étkezésnél töri meg a házigazda, a család legidősebb férfi tagjával a pénzes kalácsot, a "csesznicat", mely eredetileg mézzel édesített, dióval meghintett rétes lapokból készült, kizsírozott tepsiben sütötték.

Karácsony egész ideje alatt gyertya ég az asztalon. karácsony este szalmával terítették be a szoba padlóját. Az abrosz alá is került néhány szalmaszál.

A karácsonyi köszöntés egy héten át, újév napjáig "Hrisztosz sze rodi!" (Krisztus megszületett!), a válasz "Vaisztinu sze rodi!" (Valóban megszületett!).

Gyakorlati okok miatt már nem szokás a karácsonyi tuskó (Badnyak) tűzre vetése és jelképes köszöntése a termékenység jegyében. Ugyancsak nem szokásos már a friss "badnyak" kivágása az erdőben és házhoz vitele.

Az újév amolyan karácsony búcsúztató ünnep is. Nagy Szent Vazul ünnepe is, s ekkor sütik a gyerekeknek szánt figurális, "vaszilica", lány és fiú formájú kalácsokat.

Mind ritkább a betlehem-járás és az újévi csillag vivés és köszöntés.

A maguk fennmaradt gazdagságával a karácsonyi ünnepek szokásai a legemlékezetesebbek. A Húsvét inkább templomi ünnep, s szokásaihoz tartozik a piros tojás festése, megelőzi a virágvasárnap i fűzfavessző szentelés ("Vrbica"), s eredendően aligha ősi szerb szokás, helyeként a húsvéti locsolkodás.

Kivételes jelentőségű minden szerb családnál a házi vagy családi védszent ünnepének megünnepelése. Ez a "szlava" vagy "krszna szlava", melynek eredetét a kereszténység felvételével hozzák összefüggésbe. Jellemzően szerb szokás ünnepelése, más szláv népeknél ismeretlen. A védszent férfi ágon öröklődik nemzedékeken át, s meghatározó jelentőségű. A legnépszerűbb, legelterjedtebb védszent ünnepek Szent Miklós, Szent György nagyvértanú, Keresztelő Szent János, Mihály

arkangyal, de számos oltalmazó szentet ünnepelnek különböző családok. A védszent ikonja (képe) minden ház (otthon) elmaradhatatlan kelléke. A védszent napján gyertyát gyújtanak, s általában vízszentelést végeznek a pappal házukban. Szokásos az ünnepi lakoma, vendégekkel és betérő felköszöntőkkel. A templomban is kötelező a külön gyertya gyújtása. A védszent tiszteletére helyenként kalácsot szegnek, vagy kultikus, édesített főtt búzát ("koljivo") készítenek. A "szlava" szerb nemzeti szokásnak számít.

Fennmaradt az Iván-napi ("Ivanjdan") szokások közül július 7. (valójában június 24.) a koszorú fonás, és a koszorú elhelyezése a szerb házak homlokzatán vagy kapuján. E koszorút un. ivánnapi virágból - tavaszi vagy tejöltő galajból fonják. Egykor az istállókra, ólakra is vetettek belőlük. A tűzugrás szokása e napon még ismert, de már alig gyakorolják.

Mint kollektív szokást a szerb ortodox közösségek változatlanul betartják a búcsú ünnepét, vagyis helyi templomuk védszentjének, ünnepének közös megünneplését, amely egyrészt liturgikus (körmenet a templom körül, vízszentelés), másrészt a népi hagyománnyal párosul (kalácsszegés és áldozati édesített búza készítése), végül folklorisztikus (kólózás a templomnál, a vendégek kínálása). E napon minden ház nyitva áll a vendégek előtt, s a helyi, falusi, közösségi búcsú ünnepét a családok mint saját ünnepet is betartják, olykor három napon át is ünnepelve.